UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Bakalářská práce

2017 **Bc. Tereza Stonišová**

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Bc. Tereza Stonišová

Perzekuce Čechoslováků sovětskou kontrarozvědkou SMERŠ aneb Československo jako suverénní stát?

Bakalářská práce

Praha 2017

Autor práce: **Bc. Tereza Stonišová**
Vedoucí práce: **Mgr. Karel Svoboda, PhD.**

Rok obhajoby: 2017

Bibliografický záznam

STONIŠOVÁ, Tereza. *Perzekuce Čechoslováků sovětskou kontrarozvědkou SMERŠ aneb Poválečné Československo jako suverénní stát?* Praha, 2017. 50 s. Bakalářská práce (Bc.) Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Katedra ruských a východoevropských studií. Vedoucí diplomové práce Mgr. Karel Svoboda, PhD.

Abstrakt

Tématem této práce je působení sovětské kontrarozvědky SMERŠ na sklonku 2. světové války na území Prahy. Únosy bývalých ruských občanů, kteří do Československa přišli po ruské občanské válce, prováděla sovětská kontrarozvědka bez souhlasu a vědomí československých orgánů. Tyto únosy byly rozporu s principy nejen mezinárodního práva, ale také s dohodou, kterou v roce 1944 uzavřela československá exilová vláda se sovětskou stanou. Práce se soustředí na líčení několika vzájemně provázaných fenoménů, tedy zejména působení a činnost sovětské kontrarozvědky, charakteristiku ruské meziválečné emigrace a především pak sovětsko-československá repatriační jednání a intervence. Práce je také doplněna líčením pěti konkrétních osudů ruských emigrantů, kteří se stali oběťmi sovětské perzekuce. Stěžejním cílem této práce je tedy zodpovězení otázky, která cílí na hlubší kontext těchto událostí: tedy zda ve světle situace, kdy stát nemá kontrolu nad svými obyvateli a tuto kontrolu naopak vykonává cizí stát, je možné považovat Československo za suverénní státní útvar.

Abstract

This work focuses on the activities of the Soviet counterintelligence SMERSH at the end of World War II in Prague. The Russian counterintelligence kidnapped former Soviet citizens, who came to Czechoslovakia after the Russian Civil War, without consent and without knowledge of Czechoslovakian authorities. These kidnappings were in breach not only with principles of International Law, but also with the international treaty, signed between the Czechoslovak government in exile and the Soviet government. The work focuses on describing several linked phenomena, ie. in particular the operation and activities of the Soviet counterintelligence, the characteristics of Russian emigration between the world wars and the Czechoslovak – Soviet negotiations regarding repatriation.

The work also includes description of the fate of five Russian emigrants who became victims of Soviet persecution. The crucial objective of this work is to find the answer to a question that aims on a deeper context of the respective events. Could Czechoslovakia have been considered a sovereign state in a situation, when it had not control the fate of its citizens and when such power had been executed by a foreign state?

Klíčová slova

Československo, kontrarozvědka, SMERŠ, Rudá armáda, 2. světová válka, státní suverenita, ruská emigrace, Sovětský svaz

Keywords

Czechoslovakia, Counterintelligence, SMERSH, Red Army, World War II, State sovereignty, Russian Emigrés, Soviet Union

Rozsah práce: 81 167 znaků

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracoval/a samostatně a použil/a jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne Bc. Tereza Stonišová

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala PhDr., Mgr. Vítu Smetanovi, PhD., jehož publikace mě inspirovaly. Srdečně děkuji rovněž Mgr. Karlu Svobodovi, PhD. za laskavé a podnětné vedení této práce.

TEZE BAKALÁŘSKÉ PRÁCE

Jméno:
Tereza Stonišová

E-mail:
tereza.stonisova@gmail.com

Studijní obor:
Mezinárodní teritoriální studia

Semestr a školní rok zahájení práce:
4. semestr, 2015/2016

Semestr a školní rok ukončení práce:
6. semestr, 2016/2017

Vedoucí bakalářského semináře:
PhDr. Mgr. Vít Smetana, PhD.

Vedoucí práce:
Mgr. Karel Svoboda, PhD.

Název práce:
Perzekuce Čechoslováků sovětskou kontrarozvědkou SMERŠ aneb Československo jako suverénní stát?

Charakteristika tématu práce (max. 10 řádek):
Bakalářská práce se zabývá odvlékáním bývalých ruských občanů do Sovětského svazu po skončení 2. světové války. Tyto násilné "repatriace" probíhaly bez vědomí československé správy, která se o nich dovídala až ex post po četných stížnostech a upozorněních. Práce se věnuje mezivládním diplomatickým jednáním československo-sovětským, jejichž cílem mělo být tyto bývalé ruské občany, kteří již více než 20 let žili v Československu, navrátit zpět do Československa. Hlavním cílem práce bude především odpověď na otázku, zda byla tato jednání vedena s dostatečnou razancí, či nikoliv. Stěžejní otázkou této práce je však pojem suverenita - lze vůbec stát, z jehož území jsou odvékáni obyvatelé, považovat za suverénní, když právě výkon moci nad obyvatelstvem je jednou složkou pojmu suverenita?

Zdůvodnění úprav a změn tématu od zadání projektu do odevzdání práce (max. 10 řádek):
Původní projekt práce počítal s mapováním osudu všech násilně odvlečených do Sovětského svazu, ať už na práce či z politických důvodů. V takovém případě by práce musela analyzoat jednotlivé části Československa, protože v každé z nich byla situace zcela odlišná - jiná byla siutace na Podkarpatské Rusi, jiná ve Slezsku a na Moravě a pochopitelně zcela jiná v části, kterou osvobodili Američané, nikoliv Rudá armáda. Tento cíl se ukázal jako maximalistický a práce by pak narostla do enormních rozměrů. Proto jsem téma zúžila na násilnou "repatriaci" bývalých ruských občanů, které kontrarozvědka SMERŠ odvážela a soudila v Sovětském svazu. Praha byla centrem ruské emigrace, kde se združovala intelektuální elita těch, kdo po bolševické revoluci 1917 odešli ze sovětského Ruska.

Struktura práce (hlavní kapitoly obsahu):
Úvod
1. Historický kontext
2. SMERŠ, Stalinova prodloužená ruka. Historie, činnost, metody
3. Ruská emigrace v Československu: Inteligence prchající před bolševismem
3.1 Ruská pomocná akce
3.2 Kultura ruské emigrace
3.3 Občanství a Nansenovy pasy. Právní postavení ruské emigrace
3.4 Stalinovi trnem v oku
4. Role československé vlády v otázce repatriací
5. Osudy odvlečených. Pět příběhů bezpráví

5.1 Příběh první: Sergej Postnikov
5.2 Příběh druhý: Vladimír Rafalský
5.3 Příběh třetí: Sergej Vojcehovský
5.4 Příběh čtvrtý: Konstantin Čcheidze
5.5 Příběh pátý: Alfréd Ljudvigovič Bém
5.6 Společný jmenovatel
6. Cesta k nápravě
Závěr

Prameny a literatura (výběrová bibliografie, max. 30 hlavních titulů):

Knižní publikace

BIRSTEIN, Vadim. SMERSH: Stalin`s Secret Weapon, London: Bitepack Publishing, 2013, el. kniha.

BYSTROV, Vladimír. Sovětská brutální svévole a československý ustrašený králíček (Praha: Euroslavica, 2009), 314 s.

BYSTROV, Vladimír. Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945-1955 (Praha: Themis, 2003), 341 s.

CHINYAEVA, Elena. Russians outside Russia: The Émigré Community in Czechoslovakia 1918-1938, München: Olenbourg, 2001, 280 s.

KAPLAN, Karel, ŠPIRITOVÁ, Alexandra. ČSR a SSSR: Dokumenty mezivládních jednání (Brno: Ústav pro soudobé dějiny, 1997), 540 s.

KOCIAN, Jiří, SMETANA, Vít. Květnové volby 1946 – volby osudové? Československo před bouří, Praha: Euroslavica, 2014, 242.

LITERA, Bohuslav, WANNER, Jan. Vnitřní fronta: sovětský stát a společnost 1941-1945 Praha: Historický ústav AV ČR, 2000, 236 s.

NĚMEČEK, Jan a kol. Československo-sovětská smlouva 1943, Praha: Historický ústav Praha, 2014, 184 s.

POLIŠENSKÁ, Milada. Čechoslováci v Gulagu a československá diplomacie 1945-1953, Praha: Libri, 2006, 507.

SIVĚVIRSKIJ, Nikolaj. SMERŠ: Rok v táboře nepřítele, Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2014, 165 s.

SMETANA, Vít. Ani vojna, ani mír, Praha: Lidové noviny, 2016, 663 s.

TEJCHMANOVÁ, Světlana. Rusko v Československu: Bílá emigrace v ČSR 1917-1939 Jinočany: H&H, 1993, 55 s.

VEBER, Václav a kol. Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918-1945, Praha: Karolinum, 1996, 130 s.

VEBER, Václav a kol. Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918-1945, sborník studií č. 2, Praha: Karolinum, 1994, 130 s.

VEBER, Václav a kol. Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918-1945, sborník studií č. 3, Praha: Karolinum, 1995, 130 s.

VYKOUKAL, Jiří, LITERA, Bohuslav, TEJCHMAN, Miroslav. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989 (Praha: Libri, 2000), 860 s.

ZUBOV, Andrej. Dějiny Ruska 20. století – díl I, Praha: Argo, 2014, 949 s.

ZUBOV, Andrej. Dějiny Ruska 20. století – díl II, Praha: Argo, 2015, 769 s.

Online zdroje

Criminal Code of the RSFR, Cyberussr, dostupné online na http://www.cyberussr.com/rus/uk-rsfsr.html, staženo 23. března 2017.

STEPHAN, Robert. Smersh: Soviet Military Counter-intelligence during the Second World War, Journal of Contemporary History, Vol 22, Issue 4, 26. 6. 2016, s. 585-613. Avaliable online on SAGE: http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/002200948702200403?journalCode=jcha.

Archivní fondy

Výbor „Oni byli první“, fond č. 1497, Národní archiv Chodovec

Podpis studenta a datum

This work focuses on the activities of the Soviet counterintelligence SMERSH at the end of World War II in Prague. The Russian counterintelligence kidnapped former Soviet citizens, who came to Czechoslovakia after the Russian Civil War, without consent and without knowledge of Czechoslovakian authorities. These kidnappings were in breach not only with principles of International Law, but also with the international treaty, signed between the Czechoslovak government in exile and the Soviet government. The work focuses on describing several linked phenomena, ie. in particular the operation and activities of the Soviet counterintelligence, the characteristics of Russian emigration between the world wars and the Czechoslovak – Soviet negotiations regarding repatriation. The work also includes description of the fate of five Russian emigrants who became victims of Soviet persecution. The crucial objective of this work is to find the answer to a question that aims on a deeper context of the respective events. Could Czechoslovakia have been considered a sovereign state in a situation, when it had not control the fate of its citizens and when such power had been executed by a foreign state?

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí práce		
Vedoucí bakalářského semináře		
Garant oboru		

Obsah

Úvod **2**

1. Historický kontext **6**

2. SMERŠ, Stalinova prodloužená ruka. Historie, činnost, metody **10**

3. Ruská emigrace v Československu: Inteligence prchající před bolševismem **16**
3.1 Ruská pomocná akce **17**
3.2 Kultura ruské emigrace **19**
3.3 Občanství a Nansenovy pasy. Právní postavení ruské emigrace **20**
3.4 Stalinovi trnem v oku **22**

4. Role československé vlády v otázce repatriací **24**

5. Osudy odvlečených. Pět příběhů bezpráví **30**
5.1 Příběh první: Sergej Postnikov **30**
5.2 Příběh druhý: Vladimír Rafalský **31**
5.3 Příběh třetí: Sergej Vojcehovský **33**
5.4 Příběh čtvrtý: Konstantin Čcheidze **35**
5.5 Příběh pátý: Alfréd Ljudvigovič Bém **37**
5.6 Společný jmenovatel **38**

6. Cesta k nápravě **40**

Závěr **43**

Summary **44**

Použitá literatura **46**
Knižní publikace **46**
Online zdroje **47**
Archivní fondy **47**

Seznam příloh **48**
Příloha č. 1: Slavnostní odhalení pamětní desky generálu Vojcechovskému **48**

Přílohy **49**

Úvod

Československo a jeho osud po 2. světové válce patří dle mého názoru k těm nejbolestnějším a nejtragičtějším obdobím československé moderní historie. Historiografie již mnohokrát dobře popsala několik událostí, které v konečném důsledku vedly až ke komunistickému únorovému puči. Slovo „vedly“ však možná není zcela přiléhavé a nevystihuje perfektně reálný stav tehdejší situace: mnohem spíše je možné si meziválečné a poválečné události představit jako jednotlivé střípky mozaiky, které vytvořily živnou půdu pro definitivní ztrátu československé suverenity a vytvoření vazalského vztahu k Sovětskému svazu. Za ony střípky, vynecháme-li období druhé republiky a Protektorátu, považuji především uzavření československo-sovětské spojenecké smlouvy z přelomu roku 1942 a 1943, vytvoření vlády Národní fronty v rámci a Košického vládního programu, květnové volby v roce 1946 a konečně odmítnutí Marshallova plánu v roce 1947. Tyto události uzavírá komunistický puč v únoru roku 1948.

Cílem této práce je ukázat, že do výčtu těchto notoricky známých událostí lze přiřadit ještě jeden pomyslný střípek: odvlékání československých občanů ruské národnosti do Sovětského svazu. Toto odvlékání je totiž úzce spjato s kruciální otázkou československé státní suverenity a determinace poválečné československé zahraniční i vnitřní politiky: bylo Československo suverénním nezávislým státem, nebo nikoliv? Odpověď na tuto otázku nacházíme v dějích, jež jsou analyzovány na následujících stranách. Lze pochopitelně dodat, že odvlékání občanů do nápravně-pracovních táborů je odsouzeníhodné samo o sobě. Byla by však chyba hledět na tyto události jen jedním úhlem pohledu a nezasadit toto odvlékání do širšího kontextu, byť kritika tohoto násilného konání vůči československým občanům by obstála i sama o sobě.

Práce sestává z šesti částí, z nichž každá analyzuje dílčí část celého problému.

Úvodní část práce nabízí krátký historický exkurz k událostem, na jejichž pozadí se únosy Čechoslováků odehrávaly. Důraz je kladen především na sovětské reálie a také meziválečnou zahraniční politiku Československa, jež s tématem úzce souvisí. Ke klíčovým publikacím pro tuto kapitolu patří kniha ruského historika Andreje Zubova *Dějiny Ruska 20. století – díl II*. Druhý díl rozsáhlé analýzy nabízí komplexní pohled na

ruské dějiny (počínaje paktem Molotov-Ribbentrop ze srpna roku 1939) propojené s historií států, jež s událostmi v Sovětském svazu souvisely.

Druhá kapitola se zaměřuje na činnost a historii sovětské kontrarozvědky známé pod kryptonymem SMERŠ. Pro tuto kapitolu byla nejvýznamnější publikace ruského historika Vadima Birsteina *SMERSH: Stalin`s Secret Weapon,* která mapuje činnost kontrarozvědky nejen v Československu, ale i v ostatních osvobozovaných státech. Birstein zevrubně popsal vnitřní strukturu SMERŠe i jeho metody. Velmi cenná pak byla publikace *Vnitřní fronta: sovětský stát a společnost 1941-1945* Bohuslava Litery a Jana Wannera, kde celá jedna kapitola je věnovaná historii sovětských zpravodajských služeb. Podpůrnými zdroji pro tuto kapitolu se staly publikace publicisty Vladimíra Bystrova, který ve svých četných knihách na toto téma detailně zmapoval činnost SMERŠe nejen na území Prahy, ale také v dalších částech obnoveného Československa. Vzhledem k charakteru této práce jsem se rozhodla zaměřit pouze na působení SMERŠe v Praze, protože v případě popisů únosů z celého Československa by rozsah práce příliš narostl.

Třetí kapitola analyzuje, jakou roli hrála ruská emigrace v meziválečném Československu; odpovídá také na otázku, proč byli ruští emigranti ve Stalinově hledáčku a proč právě na ně se kontrarozvědčíci SMERŠe v závěru 2. světové války zaměřili. Kapitola analyzuje složení, strukturu a aktivity, na nichž se tato početná emigrace podílela. Součástí kapitoly je také popis Ruské pomocné akce, významného projektu československé vlády, která se stala nejrozsáhlejší hmotnou pomocí ruské diaspoře vůbec. Nejcennějším zdrojem pro tuto kapitolu je bezesporu kniha ruské historičky Jeleny Činjajevové *Russians outside Russia: The Émigré Community in Czechoslovakia 1918-1938,* která komplexně popisuje fenomén ruských emigrantů, jejich aktivity, sociální složení či profesní zaměření. Významné jsou také tři studie Václava Vebera z Filosofické fakulty UK, který tematiku ruské emigrace ve sbornících obohatil o analýzu jejich činnosti kulturní, literární a vědecké.

Termínem „ruská emigrace“ je myšlena emigrace všech národností, které odcházely ze sovětského Ruska, tj. včetně Bělorusů, Ukrajinců, ale také Gruzínců apod. Užívání slovního spojení „ruská emigrace“ či „ruská a ukrajinská emigrace“ není v žádném případě výrazem preference těchto dvou národností na úkor ostatních. Má ryze praktický význam: tyto dvě národnosti byly v řadách emigrantů nejpočetněji

zastoupené, proto toto slovní spojení užívám jako vhodnou zkratku. Neustálé opakování a vyjmenovávání všech národností by neprospělo estetice jazyka této práce.

V otázce únosů Čechoslováků do Sovětského svazu sehrála významnou roli československá vláda. Její úloha v repatriační otázce československých občanů je analyzována ve čtvrté kapitole. V této věci pak dochází ke sporu mezi dvěma autory, historičkou Miladou Polišenskou, která ve své publikaci *Čechoslováci v Gulagu* popisuje mezivládní jednání o repatriaci všech odvlečených či zadržovaných obyvatel na území SSSR, a Vladimírem Bystrovem: Zatímco Vladimír Bystrov dochází k závěru, že se československá vláda o odvlečené etnické Rusy a Ukrajince vůbec nepostarala, Polišenská uvádí, že jednání o repatriaci Slováků a „bílé“ emigrace byla podobná. Tato část práce by měla na základě rozboru mezivládních československo-sovětských jednání ukázat, zda se československá vláda pokusila za odvlečené intervenovat v míře odpovídající závažnosti vzniklé situace. I v této kapitole využívám především publikace *Dokumenty mezivládních jednání* historiků Karla Kaplana a Alexandry Špiritové a již zmiňované publikace Milady Polišenské a Vladimíra Bystrova.

K líčení konkrétních příběhů jednotlivých emigrantů přistupuji v páté kapitole. Primárním zdrojem informací byla publikace Vladimíra Bystrova, jehož otec Nikolaj byl jednou z obětí unesených do Sovětského svazu. Díky Vladimíru Bystrovovi pak vznikl výbor Oni byli první, jehož fond je uložen v Národním archivu na pražském Chodovci, který shromáždil zřejmě nejkomplexnější informace o pobytu odvlečených v Sovětském svazu. Tento výbor se stal výchozím pramenem pro tuto kapitolu. Příběhy pěti odvlečených jsou poskládány z několika různých Bystrovových publikací, ale také z výše citovaných dokumentů mezivládních jednání mezi ČSR a SSSR. Pátá část této práce tak slouží jako exemplární ukázka sovětské svévole, kterou vůči svým bývalým občanům tento stát uplatňoval – vybrané osudy jsou jistým ukazatelem, který práci dotváří a sceluje. Bez nástinu alespoň malého zlomku obětí by byla práce pouze teoretickou analýzou. V celkovém kontextu pak kapitola odpovídá na otázku, kdo byly konkrétní oběti činnosti kontrarozvědky SMERŠ a podle jakého klíče byly tyto oběti vybírány.

Závěrečná kapitola líčí činnost výboru Oni byli první, jehož archivní materiály byly zdrojem takřka ve všech částech této práce. Pro účely této krátké kapitoly byly

užity také rozsudky Nejvyššího správního soudu a také zákon č. 172/2002 Sb., o odškodnění osob odvlečených do SSSR. Výstupem této závěrečné kapitoly by pak měla být odpověď na otázku, jak se s problémem odvlečených Čechoslováků vypořádala česká vláda po pádu komunistického režimu v r. 1989.

Ideovým východiskem a impulsem k napsání této práce byla publikace historika Víta Smetany a Jiřího Kociana *Květnové volby 1946: Volby osudové?* a *Ani vojna, ani mír* Víta Smetany. Tyto práce mistrně ukazují podhoubí československé zahraniční politiky, její selhání a stigmata, která jsou úzce spjatá s českým mnichovským komplexem. Díky publikaci *Ani vojna, ani mír* jsem si začala klást otázku, zda bylo československé poválečné směřování nevyhnutelné a jaké byly klíčové okamžiky vývoje poválečného Československa, které pak determinovaly jeho směřování na další necelé půl století.

Bezprecedentní zásah sovětské moci do osudů československého obyvatelstva se stal centrem zájmu této práce také proto, že na rozdíl od výše uvedených notoriet není rozšířen do obecného povědomí. Jinými slovy fakt, že na československém území začala s koncem války operovat sovětská kontrarozvědka a unášet jeho ruské občany-emigranty do Sovětského svazu, není příliš známý. I když je tato práce čistě akademickým výzkumem, mou ambicí je se tímto fenoménem zabývat dále a jeho výsledky zveřejnit v ucelené publikaci, která zatím v českém prostředí chybí.

1. Historický kontext

Sovětskému svazu nelze upřít hlavní podíl na osvobozování části evropských území okupovaných nacisty na sklonku 2. světové války. Sovětský svaz utrpěl obrovské lidské, ale také materiální ztráty, jejichž důsledky dodnes nese jak Rusko, tak i další státy bývalého Sovětského svazu. Do jisté míry lze říci, že Rusko se s následky 2. světové války, a s cenou, již za toto vítězství muselo zaplatit, vyrovnává dodnes.[1] Zemi však zoufale scházela lidská síla, která by mohla začít na obnově pracovat: „Druhá světová válka znamenala pro Rusko třetí nejhorší demografickou katastrofu po válečném komunismu a kolektivizaci. Lidské oběti druhé světové války činily přibližně 27 milionů lidí, z toho 17 milionů mužů ve věku branné povinnosti a deset milionů ostatního obyvatelstva.“[2]

S postupem Rudé armády na západ napříč Evropou se také stalo zcela běžnou praxí, že sovětští občané, kteří se nacházeli za hranicemi státu, byli násilně repatriováni, aniž bylo zjišťováno, zda si návrat do bývalé vlasti přejí, či ne. Po celé Evropě se na této násilné repatriaci podílela paralelně NKVD a příslušníci kontrarozvědky zvané SMERŠ. „Zatýkali staré ruské emigranty a místní obyvatele, kteří byli známí svým tvrdým antikomunistickým postojem, a dokonce diplomaty neutrálních zemí.“[3] Stávalo se často, že se tito lidé nikdy nevrátili, ba ani doposud nevíme, kde a za jakých okolností zemřeli.

Fenomén, který bude analyzován na následujících stranách této práce, tak zdaleka není jen záležitostí československou: NKVD působila obdobně ve všech zemích, do nichž se Rudá armáda dostala. „Tak například zahynul vynikající ruský zpěvák Petr Leščencko, odvezený z Brašova do sibiřského tábora, a diplomat carského ministerstva zahraničních věcí Georgij Michajlovskij, zastřelený v Bratislavě.“ Jednou z nejznámějších obětí NKVD je Raoul Wallenberg, švédský diplomat, jenž zachránil desítky tisíc maďarských Židů. Teprve v říjnu loňského roku byl Wallenberg švédskými úřady definitivně prohlášen za mrtvého. Wallenberg nebyl ani ruským emigrantem či bývalým ruským občanem.

---

[1] Jiří Vykoukal, Bohuslav Litera, Miroslav Tejchman, *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989* (Praha: Libri, 2000), 33.
[2] Andrej Zubov, *Dějiny Ruska 20. století – díl II* (Praha: Argo, 2015), 172.
[3] Ibid, 145.

Stalinovi se podařilo repatriovat celkem 2 miliony sovětských občanů – vojáků či civilistů. Byl to jeden z jeho základních požadavků, v jehož realizaci mu ochotně pomáhaly Velká Británie i USA. Nucené repatriace armádních příslušníků se však neobešla bez protestů, když například v USA proti vydání rudoarmějských vojáků, zatčených ještě před napadením Sovětského svazu Německem, marně protestovala početná ruská emigrace.

Tragické však nejsou jen osudy ruské emigrace, ale také ruského obyvatelstva na území sovětského státu. „Čím déle se protahovala sovětsko-nacistická válka, tím zjevnější bylo, že probíhá další kolo války občanské – živelný, nikým neřízený protest ruského obyvatelstva a národnostních menšin proti bolševismu.“[4] Známá jsou například povstání dobrovolnických oddílů kozáků, kteří se stavěli na odpor bolševickému režimu. Z řad vojenských činitelů je pak nejznámější tragický osud generála Vlasova, jehož armáda se významně podílela na vítězství Pražského povstání. Její příslušníci, kteří vyzývali ke zformování protibolševické ruské armády, však byli předem odsouzeni ke zkáze: jen stěží si lze představit, že by existenci tohoto útvaru, jenž ideově souzněl s myšlenkami únorové revoluce v Rusku z roku 1917, ponechalo bez povšimnutí nacistické Německo. Vítězství Sovětského svazu naopak znamenalo pro generála Vlasova rozsudek smrti, který byl na rozkaz velitele kontrarozvědky SMERŠ Viktora Abakumova, jenž se bál Vlasovovy heroizace, proveden nikoliv jako monstrproces, nýbrž jako tiché a zcela neveřejné soudní řízení.

Zatímco se Spojenci připravovali na konferencích na definitivní zničení mocností Osy, která již ke konci války fakticky přestala existovat, vynakládala československá exilová vláda veškerou snahu na dosažení svého mezinárodní uznání, což se jí již v roce 1941 povedlo. O dva roky později pak v čele s Edvardem Benešem, ovlivněným především mnichovským traumatem a pocitem křivdy vůči západním mocnostem, podepsala československá vláda se sovětským protějškem spojeneckou smlouvu. Benešovo „východní“ směřování československé zahraniční politiky bylo umocněno i vytrvalým odmítáním Britů uznat jím prosazovanou teorii kontinuity, která považovala mnichovskou dohodu a veškeré následky s ní spojené za neplatné od

[4] Zubov, *Dějiny Ruska,* 148.

počátku. Beneš však neuvažoval jen o spojenectví se SSSR: celé válečné období provázela jednání s polskou stranou o vytvoření konfederativního státu, které zprvu podporoval jak Sovětský svaz, tak Velká Británie. Po odhalení katyňských hrobů a přerušení polsko-sovětských diplomatických styků však plán československo-polské konfederace utichl. Mezi československou a polskou stranou navíc stále trvaly spory, z nichž nejvýznamnější byl spor o oblast Těšínska. Sověti pak neustále kritizovali polskou antisovětskou „propagandu", a tak i Edvard Beneš prohlásil, že se obává, že s Poláky se po válce vrátí do stejné situace, jaká nastala v letech 1920-21.

Spojenecká smlouva z roku 1943 sice není prvním determinantem, který vedl až k únorovému puči, je ale – jak již bylo řečeno v úvodu – jednou částí mozaiky složené z mnoha jevů, událostí a rozhodnutí, které v konečném důsledku svedly Československo na prosovětské scestí. Z hlediska jisté determinace poválečné československé cesty je zřejmě významnější odmítnutí Marshallova plánu, který měl sice mnohé nedostatky, ovšem jeho nepřijetí mělo neblahé důsledky nejen pro Československo.[5]

Z hlediska jisté osudovosti jsou pak významné československé volby v roce 1946. V obecném povědomí bývá často rozšířen mýtus, že tyto volby vynesly komunisty k moci pomocí tzv. bílých lístků, tedy možnosti odevzdat hlas, ale nehlasovat pro nikoho. Tyto bílé lístky však odevzdalo pouze 0,45 % oprávněných voličů. Klíčová byla naopak masívní kampaň KSČ, která získala silné postavení především díky držení klíčového postu – ministerstva zemědělství, jež mj. „rozdávalo" půdu po vyhnaných Němcích.[6]

V historiografii, která se věnuje tematice poválečného směřování Československa, vznikla široká škála názorů na jeho předurčenost. Shoda panuje na tom, že ani Stalin, ani západní státy si nebyly jisté, do jaké sféry vlivu tato malá země v srdci Evropy vstoupí. Jak píše Vít Smetana, Západ Československo rozhodně neodepsal. Západ odepsal svou – do jisté míry logickou – orientací na Sovětský svaz Edvard Beneš, který byl zřejmě klíčovou osobností obnoveného Československa.[7]

---

[5] Jan Němeček a kol., *Československo-sovětská smlouva 1943* (Praha: Historický ústav Praha, 2014), 167.
[6] Jiří Kocian, Vít Smetana, *Květnové volby 1946 – volby osudové? Československo před bouří* (Praha: Euroslavica, 2014), 51.
[7] Vít Smetana, *Ani vojna, ani mír* (Praha: Lidové noviny, 2016), 313.

Události, které budou vylíčeny na následujících stránkách, dokreslují kolorit československé reality po skončení 2. světové války, a to především ve vztahu k Sovětskému svazu. Nejen československo-sovětská jednání, ale také osudy samotných ruských emigrantů, mohou sloužit jako ukázka československé poválečné integrity.

2. SMERŠ, Stalinova prodloužená ruka. Historie, činnost, metody

„Zapamatujte si, že SMERŠ znamená – smrt špionům.“ Plukovník vložil do posledních slov sílu celé své ohromné vůle. Nejen že jsem porozuměl, ale pocítil jsem to všemi strunami své duše.“

(Vzpomínka Michaila Mondiče, tlumočníka smeršovců a protibolševicky smýšlejícího Rusa, kterou si zapsal do deníku v Mukačevu 22. ledna roku 1945.)

V červnu roku 1943 si ruský novinář, píšící ze severozápadní fronty pro sovětské armádní noviny pod pseudonymem Daniel Fibich, poznamenal do svého deníku: „Zvláštní oddíly SSh – „Smerť, smerť špionam.“[8] Později zjistil, že během své práce narazil na jednu z nejpřísněji utajovaných špionážních a zároveň kontrašpionážních jednotek, jejíž název, resp. kryptonym, vedení a přesnou strukturu neznali ani samotní její příslušníci. Operativci kontrarozvědky SMERŠ Fibikha následně zadrželi a obvinili z rozsévání antisovětské propagandy podle § 58 odst. 10 sovětského trestního zákoníku.[9] Daniel Fibich, vlastním jménem Daniel Vladimirovič Luchanov, byl následně odsouzen k deseti letům vězení v jednom z táborů systému GULAG.[10]

Oddíly kontrarozvědky SMERŠ vznikly z přímého rozkazu Josefa Stalina 19. dubna 1943. Jednalo se o přísně tajné uskupení, což značila dvě malá ruská „s“ vepsaná na rozkazu, jenž je zřizoval - совершенно секретно neboli „přísně tajné“.[11] Kontrarozvědka měla odhalovat antisovětské vlivy v Rudé armádě a vytvořit pokud možno nepropustnou frontovou linii pro agenty tajných služeb jiných států a bojovat proti „zrádcům a špionům.“ Jak poznamenává biolog-historik Vadim J. Birstein, zřízení tohoto oddělení svědčilo mimo jiné o značné Stalinově nedůvěře vůči Rudé armádě, protože právě s ní byly oddíly SMERŠe úzce spjaté.[12] Oddíly SMERŠe však měly také

[8] Vadim Birstein, *Stalin's Secret Weapon. Soviet Military Counterintelligence in WWII* (Bitepack Publishing, 2011), 6%.
[9] Criminal Code of the RSFR, dostupné online na http://www.cyberussr.com/rus/uk-rsfsr.html, staženo 23. března 2017.
[10] Birstein, *Stalin's Secret Weapon*, 6%.
[11] Ibid.
[12] Birstein, *Stalin's Secret Weapon*, 6%.

další cíle, které v jedné kapitole publikace Vnitřní fronta uvádí historik B. Litera. Ten odkazuje na sovětskou historiografii a uvádí, že SMERŠ byl vytvořen, aby „v rozhodující fázi války byla sjednocena obrana země a zajištěna bezpečnost ozbrojených sil a vojenské velení.“[13] Fakticky se za těmito slovy skrývá značné rozšíření operační agendy kontrarozvědky, která po četných restrukturalizacích získala po dubnovém Stalinově výnosu novou podobu.

V agendě sovětských kontrarozvědek (kupříkladu sovětské OO[14], jejichž represím se nevyhnula ani RKKA[15]) byla především kontrola dezercí a hledání „nepřítele ve vlastních řadách“, dále pak odhalování agentů cizích států a mnoho dalších. Jak popisují B. Litera i V. Birstein, do vzniku SMERŠe měla kontrarozvědka za úkol zvyšovat morálku v armádě a krutými, avšak účinnými metodami ji držet bojeschopnou.

S proměnou charakteru války – po bitvě u Stalingradu a s počátkem osvobozování nacisty obsazených území – se však změnila i kontrarozvědka. „Přesunem SMERŠe do své přímé působnosti oslabil Stalin obě zbývající bezpečnostní ministerstva, NKVD a NKGB, vytvořil jim jistou protiváhu, i když jeho původní příslušníci pocházeli z původní líhně NKVD. Stalin tak fakticky ve svých rukách soustředil řízení a kontrolu veškeré činnosti armády.“[16] SMERŠ se tak stal nejen nástrojem kontroly Rudé armády, nýbrž také prodlouženou rukou Stalina, který chtěl eliminovat antisovětské vlivy na osvobozených územích. Potenciální hrozbu pro bolševickou ideologii tudíž představovali například karpatoruští nacionalisté nebo ruská nebolševická emigrace, jež odešla z Ruska po bolševické revoluci 1917. Právě tato emigrace se stane hlavním terčem perzekuce směršovců v Rudou armádou osvobozované Praze, stejně jako například repatriovaní sovětští váleční zajatci. Kryptonym „smrt špionům“ tak musíme chápat v širším významu, protože SMERŠ

[13] Bohuslav Litera, Jan Wanner, *Vnitřní fronta: sovětský stát a společnost 1941-1945* (Praha: Historický ústav AV ČR, 2000), 170-175.
[14] OO neboli zvláštní oddělení (z ruského Особый отдел), které byly vytvářeny „ve vojenských jednotkách, kruzích, kruzích a ve válečném loďstvu jež spadaly do podřízenosti nikoliv armády, ale VČK.“ (Litera, Vnitřní fronta). Zvláštní oddělení existovala již od roku 1918 a jejich čelním představitelem byl M. S. Kedrov. Fakticky OO podléhala Dzeržinského organizaci známé pod názvem Čeka.
[15] RKKA je zkratka pro Dělnicko-rolnickou rudou armádu, která byla vytvořena Lvem Trockým v roce 1918. Známější je její lakoničtější zkratka, RA či rusky KA.
[16] Litera, Vnitřní fronta, 167.

nezatýkal jen skutečné či domnělé špiony – agenty tajných služeb cizích států – ale kohokoliv, kdo se dle jeho informací projevoval jakkoliv protibolševicky.[17]

SMERŠ se od svých předchůdců významně lišil. Když v roce 1941 zemřel na frontě nedaleko Kyjeva bývalý náčelník Zvláštního oddělení (OO) A. V. Michjev, nahradil jej ve funkci tehdy čtyřiatřicetiletý Viktor Abakumov. Ten vedl SMERŠ po celou dobu jeho existence, tedy mezi lety 1943–1946. Abakumov, v obecném povědomí žijící tak trochu ve stínu známějšího Lavrentije Beriji, jednal o věcech SMERŠE přímo se Stalinem. Birstein uvádí, že na rozdíl od Beriji, jehož podobu a jméno znal v Sovětském státním aparátu téměř každý, si Abakumov úzkostlivě hlídal své soukromí. Existuje pouze šest či sedm jeho fotografií a jen málokdo ví, že to byl on, kdo vedl aparát zodpovědný za desetitisíce perzekvovaných osob.[18] Zajímavostí života Viktora Abakumova je mimo jiné fakt, že se nikdy nestal členem komunistické strany. Zastřelen byl ranou do týlu po krátkém soudním procesu v roce 1954.[19]

SMERŠ se díky úplné nezávislosti na armádě, NKVD či NKGB stal velice rychle reagujícím, efektivním a akčním nástrojem, prostým zkostnatělosti a monstróznosti, jež byla typická pro byrokracií přebujelá výše zmíněná ministerstva. Lehkost namísto těžkopádnosti a flexibilita a akceschopnost namísto zdlouhavých postupů dělaly z této tajné služby jeden z nejúčinnějších represívních Stalinových nástrojů, jehož pomocí uplatňoval *Vožď* svou vůli v Sovětském svazu i mimo něj.[20]

Aby bylo možné popsat, jakým způsobem tato kontrarozvědka fungovala, jaké měla metody a především jaká byla její role při osvobozování Československa Rudou armádou v květnu 1945, je nutné se opřít o deníkové záznamy Michaila Dimitroviče Mondiče, který se jakožto překladatel účastnil pohybů SMERŠe na sklonku 2. světové války. Proto je nejen tato kapitola, nýbrž celá práce protkaná jeho vzpomínkami, jež

---

[17] Vladimír Bystrov, *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945-1955* (Praha: Themis, 2003), 10-14.

[18] Viktor Abakumov, který byl vedoucím také MGB, ministerstva státní bezpečnosti, upadl v nemilost po smrti Stalina v roce 1953. Po Stalinově smrti ztratil vliv, který měl během vedení OO, SMERŠe i MGB. Byl to Stalinův přímý spolupracovník a znal mnoho citlivých informací. Jak uvádí citovaný historik Vadim Birstein, až doposud okolo jeho osoby panovalo mnoho dezinformací. Například: byl to právě Abakumov, který vedl ono nejobávanější ministerstvo státní bezpečnosti (MGB), nikoliv Berija, jak bývá někdy uváděno. Mezi oba muži také panovala značná animozita. Spojovalo je pouze to, že i Berija byl po Stalinově smrti souzen a následně popraven.

[19] Podle vzpomínek Abakumovova popravčího před svou smrtí, k níž byl odsouzen poté, co Stalina nahradil v roce 1953 Chruščov, volal, že „se tohle všechno dozví politbyro“. Zemřel, než stačil doříci slovo „politbyro“.

[20] Litera, Vnitřní fronta, tamtéž.

jsou pro účely popisovaného tématu relevantní. Mondičův příběh začíná na Podkarpatské Rusi, odkud byl smeršovci naverbován a coby odpůrce bolševické ideologie a Stalinova Sovětského svazu s kontrarozvědkou absolvoval celé tažení na západ, od karpatoruského Chustu přes Mukačevo, Ostravu a Opavu až do Prahy. „Výjimečnost Mondičova vyprávění spočívá v tom, že nabízí pohled na metody sovětského represivního aparátu ze strany represivních orgánů a věznitelů. Zároveň jde o mistrnou sondu do psychologie lidí pracujících pro tajné služby.“[21] Mondič je tak spolu a Borisem Batlanovem, který byl příslušníkem SMERŠe při 1. ukrajinském frontu, jediným přímým pozorovatelem metod smeršovců, jenž je zároveň popsal a publikoval.

Michail Mondič pocházel z Podkarpatské Rusi, kde se narodil v chudé vesnici Nankovo nedaleko Chustu. Jeho příběh popsaný ve vzpomínkách nazvaných SMERŠ: Rok v táboře nepřítele (СМЕРШ: Год в стане врага), které vyšly poprvé v roce 1948, je autentickou studií prostředí, v němž byl po dobu několika měsíců nucen pracovat. Mondič studoval v Praze, měl zde přátele a stýkal se s ruskými emigranty, kteří se do Československa přistěhovali po bolševické revoluci. Byl také členem organizace zvané NTS, tedy Národní svaz práce (Народно-трудовой союз). NTS sdružovala levicové nebolševické emigranty, kteří se vymezovali vůči bolševismu, aniž by byl jakkoliv dotčen jejich vřelý vztah k Rusku a vlastenectví. Mondičovo členství v NTS a jeho aktivity v Praze, kde studoval na gymnáziu, by pro něj v době působení u kontrarozvědky byly fatální. I přes značené nebezpečí se mu však podařilo zůstat neodhalen až do své předčasné smrti v roce 1968. Od smeršovců se mu podařilo utéci, poté žil v USA a nakonec v Mnichově, kde se stal odborným analytikem pro teritorium Sovětského svazu při Rádiu Svobodná Evropa. Jeho vyprávění začíná v Chustu v roce 1944, kam se vrací po krátkém věznění v Praze na Pankráci a poté, co přerušil svou práci pro NTS.[22]

SMERŠ tento tlumočník posal jako útvar pracující téměř nepřetržitě na odhalování, výsleších a deportacích několika okruhů osob. Jednalo se o vysoce postavené důstojníky nepřátelských států, sovětské vojáky, jež zajali nacisté během války a vytipované nebolševické etnické Rusy žijící mimo Sovětský svaz. Sám Mondič se do útvaru dostal díky znalosti jazyků (polštiny, ruštiny, ukrajinštiny, maďarštiny,

[21] Jan Dvořák, *Úvodní studie* IN Nikolaj Siněvirskij, *SMERŠ. Rok v táboře nepřítele* (Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2014), 3-5.
[22] Jan Dvořák, *Úvodní studie*, 19-21.

češtiny, rumunštiny a němčiny). Výslechy podezřelých z „protisovětské činnosti“ probíhaly dlouhé hodiny za nelidských podmínek. Mondič coby překladatel přihlížel desítky hodin trvajícím výslechům, u nichž nebyla neobvyklá smrt či nevratné zmrzačení vyslýchaného.

Dle Mondičova vyprávění postupovaly jednotky od města k městu směrem ku Praze. Ubytovávali se v prázdných bytech či služebnách, kde si zřizovali své přechodné úřadovny. Z prázdných budov se také stala dočasná vězení, kde probíhaly výslechy.

Dne 30. dubna 1945 osvobodila Rudá armáda Moravskou Ostravu. Téhož dne se příslušníci SMERŠe museli začít přemisťovat z Ostravy dál na západ. „V Praze je povstání,“ poznamenal si Mondič 6. května 1945 do svého deníku. Jednotky se tedy začaly přesouvat ku Praze, kde se zaměřily na přesně vytipovaná místa pobytu československých občanů ruské národnosti, kteří tvořili rozsáhlou ruskou (a ukrajinskou, běloruskou) emigraci, jež se dostala pod ochranná křídla masarykovsko-benešovského Československa po roce 1918 *(více viz další kapitola).* Jak shrnuje B. Litera, SMERŠ „souběžně využíval svých informačních zdrojů a kontrašpionážních možností k operacím proti nepřátelským a protisovětským silám v nejširším slova smyslu. Významně se tak podílel na likvidaci nekomunistického odboje, nacionalistických hnutí a tudíž opětovném ovládnutí dříve obsazených oblastí SSSR a později i států střední a východní Evropy.“[23]

SMERŠ, specifický útvar, vyčleněný ze sovětského armádně-bezpečnostního systému, však sehrál roli nejen při osvobozování Prahy, ale i při dalších operacích, jež považuji za důležité na závěr alespoň zmínit: jednalo se například o vyšetřování okolností Hitlerovy smrti, rozsáhlou infiltraci německé vojenské kontrarozvědky Abwehr či zásahy proti polské antikomunistické opozici a proti ukrajinským nacionalistům (OUN); z vnitřních záležitostí SSSR je pak klíčová participace smeršovců na hromadné deportaci neruských národů, tj. Čečenců a Ingušů v únoru roku 1944.[24]

Historik Robert Stephan ve své studii o SMERŠi uvádí, že analytici západních států tuto kontrarozvědku podcenili. I to vedlo k jejím značným úspěchům, perfektní informovanosti a efektivitě. Primární důvody její efektivity by se daly shrnout do několika slov: nezávislost na byrokratickém aparátu, přímé Stalinovo velení (pouze

[23] Litera, *Vnitřní fronta*, 181.
[24] Ibid, 175.

skrze Abakumova), rozsáhlá síť agentů v cizích státech a drastické metody, jež při vyšetřování užívala.[25]

Kontrarozvědka SMERŠ zanikla v roce 1946 spojením s MGB, tedy sovětským ministerstvem státní bezpečnosti, jež vedl rovněž Viktor Abakumov.[26] Tento útvar spolu s NKVD sehrál zcela klíčovou roli v únosech bývalých ruských občanů.

[25] Robert Stephan, *Smersh: Soviet Military Counter-intelligence during the Second World War* (Journal of Contemporary History, vol 22, Issue 4, 2016), 585-613.
[26] Robert Stephan, *Smersh: Soviet Military Counter-intelligence during the Second World War* (Journal of Contemporary History, vol 22, Issue 4, 2016), 585-613.

3. Ruská emigrace v Československu: Inteligence prchající před bolševismem

Staré hřbitovy k nám mnohdy promlouvají. Vypráví o našich předcích, ale i o lidech jiné národnosti, rasy či vyznání, kteří s námi sdíleli osudy této země. Tak jako mnohé, někdy i pozapomenuté židovské hřbitovy připomínají osudy desetitisíců našich bývalých spoluobčanů, podobně jedna část Olšanských hřbitovů v Praze připomíná komunitu, která se po roce 1917 stala na dlouhá desetiletí součástí naší společnosti.

(Světlana Tejchmanová o ruské „bílé" emigraci v Československu)

Bývalí obyvatelé carského Ruska odešli ze své vlasti v roce 1921, ve výjimečných případech i dříve, tj. ihned po abdikaci cara Mikuláše II v březnu 1917. Přes Turecko a Řecko se pak dostávali do různých částí Evropy, ale také do USA či Číny. Hlavními centry ruské emigrace se stala Paříž, Berlín a Praha. Čísla tohoto ruského exodu se pohybují mezi 1 a 2 miliony – zcela přesná statistika zatím neexistuje.[27] V rámci Československa se nejvíce ruských emigrantů usadilo v Čechách (při příchodu v roce 1921 to bylo celkem 8498 osob), méně pak na Slovensku (3 326), na Podkarpatské Rusi (2 233) a nejméně jich přišlo na Moravu a do Slezska (1 524). Při sčítání v roce 1930 se v Československu nacházelo celkem 15 184 ruských emigrantů.[28]

V roce 1932 už to bylo pouze 10 500 emigrantů a roku 1938 klesl počet na 6-8 tisíc. Struktura ruské emigrace byla různorodá: do Československa se dostali sympatizanti a členové ruských demokratických politických stran, významní akademici či lékaři, filosofové nebo právníci a spisovatelé.[29] Do Československa přicházeli také armádní příslušníci. „Mezi Čechy a Slováky jako příslušníky ne tak vzdálených národů přišla začátkem dvacátých let spolu s vracejícími se legionáři řada vojenských osobností, původně ruských velitelů československých legií."[30]

---

[27] Světlana Tejchmanová, *Rusko v Československu. Bílá emigrace v ČSR 1917-1939* (Jinočany: H&H, 1993), 3.
[28] Elena Chinyaeva, *Russians outside Russia: The Émigré Community in Czechoslovakia 1918-1938* (München: Oldenbourg, 2001), 50-51.
[29] Václav Veber a kol, *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918-1945, sborník studií č. 2* (Praha: Karolinum, 1996), 9.
[30] Ibid.

3.1 Ruská pomocná akce

Příběh nebývale rozsáhlé pomoci uprchlíkům z bývalého carského Ruska nezačíná v uprchlických táborech v Řecku a Turecku, kam jich z ruské domoviny utekly tisíce, nýbrž na frontové linii na Sibiři, kde se v počátečních letech ruské občanské války sváděly boje mezi rudými bolševiky a bělogvardějci. Historie tohoto období zrodu sovětského státu zahrnuje také příběh Karla Kramáře, prvního československého předsedy vlády, který dva roky působil u československých legií pod bělogvardějským admirálem Kolčakem. Kramář však od legií zběhl k bolševikům a spolu s dalšími muži opustil admirála Kolčaka.[31]

Podle historičky Jeleny Činjnajevové byly právě tyto skutečnosti klíčové pro rozhodnutí Karla Kramáře spustit v Československu tzv. Ruskou pomocnou akci (RPA), největší a nejsystematičtější pomoc nebolševickým uprchlíkům z bývalé ruské říše. Tomáš G. Masaryk pak celou akci posvětil a reorganizoval, a ta proto vstoupila v meziválečném období do dějin jako mimořádný a jinde nevídaný počin, který mířil na pomoc ruské emigraci, jež opustila během občanské války či po ní svou rodnou zemi.

Ruská pomocná akce neměla obdoby nejen rozsahem, ale především svou jinakostí, vezmeme-li v úvahu, jak se k ruským uprchlíkům postavily další evropské státy.[32] Akce mířila na vzdělávání studentů, ale také vědeckou činnost odborných pracovníků, akademiků a novinářů. Ruská pomocná akce byla rozvětvená do dvou částí. Ta první pomáhala uprchlíkům z bývalého carského Ruska, druhá pak posílala finanční prostředky do Ruska jako pomoc proti hladomoru.

V pozadí Ruské pomocné akce stál ideologický svár mezi čelnými představiteli nové československé republiky, Karla Kramáře a Tomáše G. Masaryka. Kramářovy ideje ohledně slovanského soustátí se projevily již na sklonku 1. světové války, když začal prosazovat namísto federalizovaného Rakousko-Uherska personální unii s Ruskem. Jeho rusofilství se projevilo i v tom, že si od národnostně silného Ruska sliboval významnou protiváhu, která by byla československým spojencem proti Německu. Slované měli také díky silnému národnímu (a nebolševickému) Rusku zažít

[31] Chinyaeva, *Russians outside Russia,* 41.

kulturní a ekonomický růst. Naopak, Masarykovy vize Ruska nebyly ani tak národnostního, jako spíše sociálního charakteru. Jeho představou bylo vytvořit pro ruské emigranty sociálně příznivé prostředí, vhodné pro levicově liberální Rusy.[33]

RPA se zaměřila na široké spektrum oblastí, do nichž uvolňovala finanční prostředky. Dne 17. března 1921 byl v Praze ustaven tzv. Zemgor, neboli Sjednocení ruských činitelů městských a venkovských samospráv. Jednalo se o zastřešující instituci, která zajišťovala předávání ministerstvem poskytnutých peněz. Zemgor zajišťoval emigrantům například bezplatnou právní poradnu, zdravotní péči nebo dočasné ubytování. Zemgor také dohlížel na další emigrantské instituce – na jejich fungování a správu.[34] Mezi lety 1921-1934 zajistilo ministerstvo zahraničí prostřednictvím RPA studia 6 818 ruským a ukrajinským studentům. Podle statistiky ministerstva financí z roku 1924 stál jeden diplom ruského emigranta 45 000 korun.[35] Díky RPA vznikl také Kondakovův seminář, který byl v roce 1931 přejmenován na Archeologický institut Nikodima Pavloviče Kondakova. Kondakov byl významný ruský teoretik umění a vysokoškolský profesor. Působil na mnoha univerzitách v carském Rusku, a když po bolševické revoluci emigroval, začal působit také jako profesor na Karlově Univerzitě. Když věhlasný kunsthistorik v roce 1925 zemřel, rozhodli se jeho žáci založit seminář, který by pokračoval v jeho stopách.[36]

Ruská pomocná akce však byla natolik rozsáhlá, že ji nově vzniklý stát nemohl finančně zajišťovat. Již od roku 1923 naléhalo československé ministerstvo financí, aby se toky peněz snížily, protože představovala těžké břemeno pro již tak schodkový rozpočet. Jelikož byla Ruská akce zřízena pod patronátem ministerstva zahraničních

---

[32] Historička Činjajevová uvádí, že československý přístup byl na tehdejší evropské poměry zcela nevídaný – v žádném jiném státě totiž nevznikla takto cílená a systematická pomoc posvěcená a iniciovaná samotnou vládou.
[33] Chinyaeva, *Russians outside Russsia,* 44-45.
[34] Ibid, 55-56.
[35] Ibid, 61.
[36] Zpočátku soukromý spolek se pak ve 30. letech přeměnil na instituci, která se kromě vědecké a publikační činnosti věnovala také vydávání Kondakovových nevydaných souborných děl. Díky tomuto institutu vlastní dodnes Národní galerie mnoho vzácných ikon (které také vystavuje) a Ústav dějin umění v Praze získal na 9 tisíc knih věnujících se historii výtvarného umění.[36] Ve výčtu ruských organizací by se dalo pokračovat; seznam by to byl úctyhodný. Závěrem uvádím pouze demonstrativní výčet: v Praze vznikl například Spolek ruských pedagogů za hranicemi, Všeruský selský svaz či dokonce politická strana Rolnické Rusko a Ruský zahraniční historický archiv. Veber a kol, *Ruská a ukrajinská emigrace*, 79

věcí, které ji řídilo a koordinovalo, rozhodoval o jejím osudu šéf resortu Edvard Beneš. Ten při každoročním jednání o rozpočtu požadoval její snížení či zastavení. Akce byla tedy omezována každým rokem – zužoval se okruh adresátů, jimž byly uvolňovány finanční prostředky. V roce 1938 již byli podporováni pouze univerzitní profesoři a akademičtí pracovníci, dětská útulna a tzv. „přestárlí" neboli důchodci. Ruská pomocná akce byla definitivně ukončena v roce 1939.[37]

3.2 Kultura ruské emigrace

I přes slibné začátky a komparativní výhodu oproti emigrantům do jiných zemí díky Ruské pomocné akci, i na Rusy v Československu dopadla krize. Ta byla dvojího druhu: část příchozích se nedařilo zaměstnat a i přes velkou snahu končily některé osudy tragicky. Známý se stal například příběh profesora Vasila Vodovozova a jeho manželky, kteří jen dva týdny po sobě spáchali sebevraždu v důsledku neřešitelných finančních problémů. V nekrologu významného ruského liberála a jeho ženy, který vyšel v časopise Legie, se český autor Antonín Pavel zamýšlí nad tím, proč mají tito vzdělaní, protibolševicky smýšlející emigranti problém najít v Československu odpovídající práci – na rozdíl od Rakušanů či Němců, kteří se často dostávali i do státní správy. Československý pracovní trh označil za nepřizpůsobivý a „necitlivý" vůči potřebám ruské emigrace. Činjajevová však také dodává, že Rusové často na své neuspokojivé situaci participovali, když se jen velmi málo zajímali o dění v hostitelské zemi, o její kulturu a především jazyk – na rozdíl od ostatních národností.[38]

V Československu vzniklo mnoho institucí, na nichž se podílela ruská emigrace: kupříkladu byla zřízena Ruská právnická fakulta v Praze, která byla založena již rok po spuštění Ruské pomocné akce, tedy v roce 1922.[39] Do sboru fakulty se podařilo získat vynikající osobnosti, z nichž část do Prahy dokonce přicestovala z Berlína či Paříže. Bohužel se absolventi této vysoké školy nemohli stát advokáty či notáři – advokátní komora nepřijímala z této školy koncipienty a požadovala studium na právnické fakultě při Univerzitě Karlově. Ruská pomocná akce podporovala studenty na československých vysokých školách: studenti dostávali příspěvky na bydlení,

[37] Veber a kol., *Ruská a ukrajinská emigrace*, 77.
[38] Chinyaeva, *Russians outside Russsia,* 159.
[39] Světlana Tejchmanová, *Rusko v Československu. Bílá emigrace v ČSR 1917-1939* (Jinočany: H&H, 1993), 30.

československá vláda dokonce nechala v Praze-Strašnicích postavit koleje.[40] V Praze také existoval Ekonomický kabinet, který vedl bolševiky vyhnaný ekonom, S. N. Prokopovič. Ten zkoumal hospodářské proměny bolševického Ruska takřka v reálném čase a své výsledky svého bádání publikoval česky v měsíčníku Ekonomický bulletin.[41]

Ruští emigranti se organizovali také politicky. Mezi tři hlavní tábory patřili monarchisté, socialisté a liberálové. Významná a zřejmě největší byla aktivita eserů, socialistů-revolucionářů, kteří stáli ve vedení Zemgoru a tudíž logicky své příznivce finančně podporovali. Edvard Beneš se kupříkladu často scházel s čelnou postavou eserů, Borisem Savinkovem, což Moskva nesla s nelibostí. V Praze působily stovky eserů, a to všech věkových kategorií.[42] Politicky se ruská emigrace angažovala také po roce 1935, kdy byla uzavřena československo-sovětská smlouva o vzájemné pomoci. Reakcí na tuto smlouvu byl hromadný odchod emigrantů ze země, ale také vznik tzv. mladoruského hnutí. Jeho základním postulátem byl návrat k carismu, ovšem s volenou radou sovětů. Existovalo zde také nacionalistické hnutí – ruští nacionalisté odmítali bolševismus a požadovali „národnostně jednotné“ Rusko. Historik Veber uvádí, že myšlenky Svazu ruské národní mládeže nejsou nepodobné německému nacionálnímu socialismu.[43]

3.3 Občanství a Nansenovy pasy. Právní postavení ruské emigrace

Pro účely této práce je stěžejní právní postavení ruské emigrace, tj. otázka, jaký právní řád byl pro ni rozhodující, jak se k ní postavila hostující země v otázkách občanství a jak se k možnosti získat občanství cizího státu stavěli samotní emigranti. Většina ruské emigrace o získání československého občanství neusilovala. Část těch, kdo odcházeli do emigrace, věřila v krátké trvání Sovětského svazu. Obdobné smýšlení vidíme i u emigrantů do jiných zemí, například do USA. Pokud by se zdálo, že neochota emigrantů snažit se získat československé občanství byla motivovaná jejich negativním vztahem k hostitelskému státu, pak je třeba uvést, že to byla pravda jen zčásti.[44] „Příslušník velkého národa jen málokdy požádá o občanství ve státě malém, z hlediska

[40] Ibid.
[41] Tejchmanová, *Rusko v Československu,* 32.
[42] Veber a kol, *Ruská a ukrajinská emigrace,* 13.
[43] Ibid, 80-81.
[44] Chinyaeva, *Russians outside Russsia,* 39.

Ruska spíše nepatrném," uvádí historik dějin východní Evropy Václav Veber.[45] Kvůli rozhodnutí nežádat v Československu o občanství se však ruští emigranti dostali do situace, která z hlediska mezinárodního práva byla svízelná: emigranti sice odcházeli z carského Ruska a později z ruské říše, reprezentované dočasně Prozatímní vládou (která v Praze měla oficiální zastupitelský úřad), ovšem poté, co se k moci dostali bolševici, se jejich právní postavení zcela změnilo: dekretem sovětské vlády platným a vyhlášeným 15. prosince 1921 (s účinností od r. 1922) občanství všech emigrantů zaniklo – procedura, kterou by museli absolvovat k získání občanství Sovětského svazu, byla pro emigranty často nepřijatelná.

Protože situace, kdy určitá skupina obyvatel nemá žádné občanství, byla vysoce nežádoucí, zřizovaly se pro ruské emigranty tzv. Nansenovy pasy: ty do určité míry mohly nahradit institut občanství, ovšem pouze v omezené míře, protože držitele Nansenova pasu sice chránil stejný katalog základních lidských práv jako občany hostitelské země, nezajišťoval jim však žádná politická práva. Tito lidé tak například nemohli volit nebo být součástí odborů zaměstnanců a zaměstnavatelů.[46] Název tohoto zvláštního druhu mezinárodního pasu vznikl díky Fridtjofu Nansenovi, Vysokému komisaři pro válečné zajatce při Společnosti národů. Ten kromě osvobození více než 400 tisíc válečných vězňů zajistil ve spolupráci s Mezinárodním červeným křížem také vydávání těchto dokumentů, jež byly vydávány nejen ruským emigrantům.[47]

Vzhledem k výše řečenému je proto velmi zajímavé, že oněch 215 odvlečených, které na sklonku války příslušníci NKVD a smeršovci odvezli do SSSR, se řadilo z větší části (cca ze 2/3) mezi osoby, které v polovině 30. let získaly československé občanství. Tito emigranti se tedy vymykali běžnému chování svých krajanů v tom, že o návratu do vlasti neuvažovali a naopak se snažili integrovat do československého prostředí. Neplatil pro ně ani výše uvedený postulát, že příslušník většího národa nemá zájem stát se občanem menšího, marginálního státu. Zbylá třetina pak byla držitelem Nansenových pasů.

[45] Veber a kol, *Ruská a ukrajinská emigrace*, 61.
[46] Veber a kol, *Ruská a ukrajinská emigrace*, 61.
[47] Chinyaeva, *Russians outside Russsia,* 69.

V polovině 30. let se postavení ruské emigrace zhoršilo, bez ohledu na jejich státní příslušnost. Kromě hospodářské krize a postupného omezování Ruské pomocné akce totiž přišla změna československé zahraniční politiky, která začala více spolupracovat se Sovětským svazem. Roku 1934 vstoupil Sovětský svaz do Společnosti národů a o rok později s ním československá vláda uzavřela spojeneckou smlouvu, kterou se tyto země zavázaly k vzájemné pomoci v případě útoku třetí strany.[48] Důsledkem této smlouvy byl hromadný odchod ruských emigrantů, případně politická apatie a asimilace.

3.4 Stalinovi trnem v oku

Ruská „bílá“ emigrace byla nepochybně významnou součástí československé meziválečné společnosti, s níž se i přes komplikace byla schopna sžít. Při bližším pohledu na čísla, jež udávají vysoké množství občanských sdružení, kulturních spolků a akademických a vědeckých institucí, případně národních knihoven, je patrné, že se ruští emigranti snažili vést život alespoň částečně podobný tomu, který žili ve své vlasti. Do určité míry přispěla emigrantům i rozsáhlá Ruská pomocná akce, která vznikla jako projekt dvou významných prvorepublikových státníků. S násilným odvlečením těchto osob tak utrpěly nejen ony samy, nýbrž také československá společnost.

Lví podíl Rudé armády na osvobození od nacismu je nesporný.[49] Není ale černobílý: osvobození probíhalo v intencích Stalinova rozkazu vedoucímu kontrarozvědky SMERŠ, který spolu s NKVD měl očišťovat osvobozená území od antisovětských vlivů.[50] Logickými nepřáteli Sovětského svazu se stali také ruští a ukrajinští emigranti, kteří utekli před tím, co se ideolog Lenin a posléze Stalin snažili v Rusku vybudovat. V hledáčku kontrarozvědčíků se pak přednostně nacházeli ti, jejichž politické postoje byly natolik viditelné, že v nich Stalin, potažmo Abakumov spatřovali potenciální nebezpečí. SMERŠ postupoval podobně v každé zemi či její části, do níž se s Rudou armádou dostal: v Polsku zatýkali smeršovci členy domácího nekomunistického odboje, na Podkarpatské Rusi zase politické rusínské elity, které si nepřály připojení k Sovětskému svazu. SMERŠ se taky zaměřil na skupinu ukrajinských

[48] Smlouva byla podmíněna zárukou Francie, která se zavázala přijít na pomoc ohroženému státu. Tato smlouva pak sehrála významnou roli během tzv. mnichovské krize. Veber a kol, *Ruská a ukrajinská emigrace*, 80.
[49] Andrej Zubov, Dějiny Ruska 20. století, II. díl (Praha: Argo, 2015), 160-163.

nacionalistů, kteří požadovali autonomní stát. V Československu, kde srdcem emigrace byla Praha, se pak zatýkání dotklo vybraných emigrantů, které předběžně označili sovětští zpravodajci zřejmě již v meziválečných letech. Jednalo se – stejně jako v případech dalších států – o politické, vědecké či armádní elity, jejichž hlas proti Sovětskému svazu by byl v československé společnosti jistě silně slyšet.[51]

[50] Vadim Birstein, *Stalin's Secret Weapon. Soviet Military Counterintelligence in WWII* (Bitepack Publishing, 2011), 54 %.

[51] Není zcela jasné, jak vlastně získal SMERŠ informace o přesném pobytu ruských emigrantů v Praze. Je ale vysoce pravděpodobné, že jejich tipy vycházely z předem připravených seznamů, které jim byly poskytnuty sovětskými agenty, jejichž hustá síť pokrývala již v meziválečném období celou Evropu, Prahu a další československá města nevyjímaje.
Jan Dvořák, *Úvodní studie* (Praha: Ústav pro totalitních režimů, 2016), 25. IN Nikolaj Sněvirskij, SMERŠ. Rok v táboře nepřítele.

4. Role československé vlády v otázce repatriací

„Československo nevedlo válku se Sovětským svazem. Oficiálně mělo status osvobozené země. Nějakým způsobem, který jsem nikdy nepochopil – snad jako výsledek velké popularity, které se Beneš v západních státech těšil – panoval na Západě dojem, že v této zemi je znovu nastolena nezávislá vláda. Byl to předpoklad, pro který jsem neviděl žádný důkaz."

(George Kennan, Memories, 1925-1950)

Následující kapitola rozebere mezivládní jednání ve věci repatriace odvlékaných Čechoslováků, která již několik dní po kapitulaci Německa začala vést československá a sovětská diplomacie. Jednajícími osobami byli především československý státní tajemník Vladimír Clementis a sovětský velvyslanec v Praze Valerian Alexandrovič Zorin. Svou roli při mezivládních jednáních sehrál také československý velvyslanec v Moskvě Jaroslav Hnízdo. Jednání byla vedena formou osobních setkání na půdě ministerstva zahraničních věcí, případně pomocí nót, přípisů a telefonických hovorů.

Jednání se vedla především o zadržených Slovácích, kteří byli po tisících odvlékáni na práci do pracovních táborů z území osvobozeném Rudou armádou. Obecně lze dělit odvlečené na civilní obyvatelstvo a příslušníky armád, kteří byli osvobozeni Rudou armádou ze zajetí, poté však byli internováni a ještě několik měsíců po osvobození drženi v internačních táborech. Vzhledem k tomu, že odvlékaní Čechoslováci ruské národnosti, případně držitelé tzv. Nansenova pasu či příslibu tzv. domovského práva, náleželi k civilnímu obyvatelstvu, zaměří se tato kapitola pouze na ta jednání, jež se týkala této skupiny osob.

Postavení čs. občanů na osvobozovaném území upravovala dohoda uzavřená dne 9. května 1944 v Londýně o poměru mezi československou správou a sovětským vrchním velitelem po vstupu sovětských vojsk na československé území. Dohoda obsahovala 9 článků vymezujících pravomoci Rudé armády a československého vojska. Dohodu podepsali ministr zahraničních věcí londýnské vlády Hubert Ripka a

„mimořádný a zplnomocněný“ velvyslanec SSSR u vlády Republiky Československé Viktor Zacharevič Lebeděv.[52]

Klíčový je především článek 6 této dohody: „Jakmile některá část osvobozeného území přestane být pásmem vlastních válečných operací, československá vláda tam převezme plný výkon veřejné moci (...)“ a článek 7: „Všechny osoby patřící k sovětským (spojeneckým) vojskům budou podléhat jurisdikci sovětského (spojeneckého) velitele. Všechny osoby patřící k československé branné moci budou podléhati československé jurisdikci. Této jurisdikci podléhá rovněž civilní obyvatelstvo na československém území, a to i tehdy, jde-li o trestní činy spáchané proti sovětským (spojeneckým) vojskům, ledaže b byly spáchány v pásmu válečných operací. (...) Ve sporných případech bude věc řešena vzájemnou dohodou mezi sovětským (spojeneckým) vrchním velitelem a československým delegátem.“

Text dohody tedy jasně vymezoval meze výkonu svrchované moci sovětské armády. Její mocenské působení mělo být omezeno jen na sovětské vojenské příslušníky. Jediný případ, kdy by i československé obyvatelstvo mohlo spadat pod jurisdikci sovětskou, by nastal v okamžiku spáchání trestného činu proti sovětským vojákům během válečných operací. Žádný jiný případ výkonu svrchované moci smlouva neupravovala. Nadto dodejme, že i v případě neexistence této smlouvy by zásah sovětských jednotek (ať už jakýchkoli – Rudé armády, smeršovců či příslušníků NKVD) vůči československému obyvatelstvu byl protiprávní. S kapitulací Německa 8. května 1945 *de facto* zanikl Protektorát Čechy a Morava a svrchovanou moc na osvobozeném území představovala československá vláda v čele s prezidentem Benešem. Lze si stěží představit, že by civilní obyvatelstvo mohlo spadat pod jinou než československou jurisdikci. Výkon svrchované státní moci nad obyvatelstvem svého území je integrální součástí definice pojmu suverenita. Jakýkoliv zásah cizího státu vůči obyvatelstvu, nad nímž suverén vykonává svou moc, je protiprávní.

Případy porušování československé suverenity se začaly objevovat již několik dní po kapitulaci Německa a příchodu Rudé armády do Prahy: „Koncem května [1945] se objevují na pracovních stolech úředníků znovu obnovené československé správy

[52] Milada Polišenská, *Čechoslováci v Gulagu a československá diplomacie 1945-1953* (Praha:

případy deportací civilního obyvatelstva.“[53] Československé orgány se o odvlečené bílé emigraci poprvé zmiňovaly již v květnu: dne 30. května spolu hovořili referenti ministerstva zahraničních věcí a ministerstva vnitra. Na jednání byl diskutován problém, že „ministerstvu vnitra byly hlášeny případy zatčení osob čsl. státní příslušnosti i cizinců s prosbou o vyšetření, kde se postižené osoby nalézají.[54]

Již za týden od první zmínky o odvlékaných uvádí referátník, že „pan státní tajemník dr. Clementis rozhodl dne 5. června 1945, že se v dané věci nemá prozatím v ministerstvu zahraničních věcí nic podnikat.“[55] Věc byla tak již po týdnu odložena *ad acta*. O měsíc později Clementis Zorinovi pouze připomněl, že stále nebyl vyřešený problém Slováků, kteří byli na území bývalého Slovenského štátu vystaveni perzekucím NKVD.

Za odvlečené Čechoslováky pak intervenovali na ministerstvu zahraničních věcí také náměstek předsedy vlády Jan Šrámek či náčelník hlavního štábu československé branné moci Bohumil Boček. Oba upozorňovali, že se množí případy zásahů vůči etnicky ruským Čechoslovákům.[56] Výsledek jejich intervence však byl nulový.

V říjnu 1945 se otázkou odvlečených Čechoslováků zabývala na jednání československá vláda. Ze zápisu je však patrná především starost o na práci odvlečené Slováky, o bílé emigraci v zápise z jednání není zmínka. „Jde hlavně o osoby slovenské národnosti, které byly zajaty nebo zajištěny,“[57] upřesňoval náměstek předsedy vlády Jan Ursíny. Z jednání pak vzešlo usnesení, které ukládá ministerstvu zahraničních věcí, aby „všemožně působilo“ ve prospěch internovaných Slováků, kteří byli NKVD odvlečeni na práci. V reakci na to pak vznikl návrh na odpověď vládě formou nóty, která však nebyla nikdy odeslána. „Není dále pochybností, že neřešením této vážné otázky,

---

Libri, 2006), 382.
[53] Milada Polišenská, *Čechoslováci v Gulagu a československá diplomacie 1945-1953* (Praha: Libri, 2006), 37.
[54] Ibid.
[55] Vladimír Bystrov k autentičnosti tohoto dokumentu uvádí, že tato nóta se dochovala pouze v opisech, resp. je citována v jiných záznamech, originál dosud nebyl nalezen. Je citována např. v záznamu čs. delegace pro likvidaci válečných škod a v dopise ministerstva vnitra z února r. 1946. Vladimír Bystrov, *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945-1955* (Praha: Svědectví, 2003), 172.
[56] Bystrov, *Únosy*, 117, dále také Polišenská, *Čechoslováci v Gulagu*, 330.

hluboce zasahující do života velkého počtu čs. rodin, dostává se vítaného materiálu skrytým reakčním, protidemokratickým živlům, které, využívajícíce pochopitelného roztrpčení občanů kvůli zatčeným blízkým, pokoušejí se rozvíjeti skrytou propagandu jak proti Rudé armádě a sovětskému státu, tak proti demokratické linii čs. vlády.“ [58]

O rok později, v květnu 1946, vznikl vůbec první seznam odvlečených Čechoslováků ruské či ukrajinské národnosti, který sice nebyl kompletní, přesto je to vůbec první výsledek systematické práce referentů ministerstva zahraničních věcí ve věci odvlékaných Čechoslováků. Seznam vznikl na základě dohody mezi sovětskou a československou stranou: Sověti si přáli, aby seznam odvlečených vytvořila československá ministerstva, Československo naopak požadovalo informace o odvlečených a vyžadovalo zpracování seznamu od Moskvy. Výsledkem jednání byl ústupek československé strany, která skutečně seznam vytvořila a sovětské straně jej zaslala.

Věc dobře shrnula jedna z nót z května r. 1946: „V květnu, červnu a červenci m. r. zatkly a deportovaly mimo území ČSR orgány RA resp. NKVD v Praze asi 100 čs. občanů ruské národnosti a asi přibližně stejný počet osob ruské národnosti bez čs. občanství, ale nacházejících se na území ČSR již více než 20 let.“[59] Za ty, kdo neměli československé občanství, se ministerstvo rozhodlo neintervenovat vůbec, ačkoliv se jednalo o občany, kteří měli v ČSR příslib domovského práva. Referátník nadto uvádí, že vzhledem k nulové úspěšnosti návratů těchto osob, má k těmto osobám Moskva zřejmý odlišný přístup, protože Slováci byli na základě československých intervencí repatriováni.

Od května 1945 až do února 1948 sovětská strana na československé intervence alespoň odpovídala. Byl vytvářen dojem, že repatriace těchto osob je pouze otázkou času, případně že jde o administrativní problém – to dokládá nóta, v níž Zorin žádá Clementise o zaslání seznamu osob. Po únorovém puči v roce 1948 se však situace zcela změnila a sovětská strana otevřeně ukázala, že ve skutečnosti o repatriaci bývalých ruských občanů vůbec neuvažovala. „Při poslední intervenci ve prospěch čs.

---

[57] Kaplan, Alexandra Špiritová, *Dokumenty mezivládních jednání. ČSR a SSSR 1945-1948* (Brno: Ústav pro soudobé dějiny, 1996), dokumenty 54-56, 129-131.
[58] Archiv ministerstva zahraničních věcí, SSSR 1954-1959, k. 36, fasc. 43, IN Bystrov, 126.

občanů ruské národnosti mi bylo sděleno, že osoby ruské národnosti zajištěné po válce na území ČSR se dopustily těžkých deliktů proti SSSR, a proto příslušné sovětské úřady nepovažují jejich předčasné propuštění na svobodu za odůvodněné. Bylo mi neoficiálně naznačeno, že tuto odpověď můžeme považovat za zásadní. Další intervence v jejich prospěch považuji proto za politicky nevhodné a navrhuji aby se od nich upustilo,“[60] stojí v dopise zaslaném 5. 10. 1948 z československého vyslanectví v Moskvě pražskému ministerstvu zahraničních věcí. Na ministerstvu zahraničí se však začaly množit žádosti manželek odvlečených mužů, s prosbou, aby jim úřady sdělily, kde se jejich manželé nacházejí. Z dalšího referentského přípisu plyne, že by těmto ženám neměly být dávány marné naděje na návrat jejich blízkých.[61]

Celkem bylo odvlečeno přibližně 250 představitelů ruské a ukrajinské nebolševické emigrace. Přesné číslo není možné zjistit bez spolupráce Ruské federace, která však neumožňuje přístup do svých archivů. V částečném seznamu vytvořeném výborem Oni byli první (viz dále) figuruje 215 osob, odvlečených však mohlo být až 250. Z tohoto počtu osob se vrátilo do Československa pouze 68, a to v polovině 50. let díky rozsáhlé amnestii vyhlášené v této době Nikitou Chruščovem.

Odvlečení Čechoslováci ruského původu byli v Sovětském svazu v rozporu se zásadami mezinárodního práva soukromého obviněni podle sovětského trestního zákoníku z roku 1926. Skutkové podstaty údajně spáchaných trestných činů pak byly vymezeny v paragrafech I. hlavy zvláštní části uvedeného zákoníku: kontrarevoluční trestné činy.[62] Podle § 58 tohoto zákoníku, který byl v roce 1934 novelou doplněn o několik kvalifikovaných skutkových podstat, byli emigranti odsuzováni sovětskými soudy, přičemž minimální trestní sazba zde činila 10 let nucených prací v nápravně-pracovních táborech. Na základě intervencí ve věci repatriace československých občanů ruské národnosti nebylo vyhověno ze strany SSSR ani v jednom případě. Naopak: často se stávalo, že na základě prověření osoby, za níž mělo být intervenováno, československá strana intervenci u SSSR vůbec neschválila.

---

[59] Ibid.
[60] Ibid, k. 54, fasc. 4, IN Polišesnká, 498.
[61] Ibid.
[62] Polišenská, *Čechoslováci v Gulagu,* 329.

Přestože intervence ze strany československé vlády alespoň v prvních poválečných letech probíhaly, nebyly ani trochu efektivní. Na základě těchto intervencí se totiž nevrátil jediný Čechoslovák ruské či ukrajinské národnosti. Nikdy navíc nebylo poukázáno, že odvlékání těchto osob je nepřípustným zásahem do státní suverenity státu, protože sovětští příslušníci zde neměli mít žádnou pravomoc. Jednalo se tedy o protiprávní a násilné zásahy, které porušovaly nejen smlouvu mezi československou exilovou vládou a sovětským zástupcem z roku 1944, ale také o porušení základních principů mezinárodního práva. Československá vláda a její administrativa o těchto zásazích věděla a z mezivládních dokumentů, nót a přípisů nevyplývá, že by se proti těmto únosům jakkoliv ohradila.

5. Osudy odvlečených. Pět příběhů bezpráví

Autor aforismu „hlad je nejlepší kuchař“ dobře věděl, o čem mluví.
A jako by věděl i o nás.
(Z nevydaných pamětí Konstantina Čcheidzeho)

5.1 Příběh první: Sergej Postnikov

Sergej Postnikov se narodil v carském Rusku v roce 1883. Politicky se angažoval jako člen socialistů revolucionářů, známějších pod názvem eseři. Do Československa se dostal v roce 1923, v polovině 30. let zde získal občanství.[63] Byl to novinář a publicista, ale především zakladatel a vedoucí Ruského zahraničního historického archivu v Praze. Ten obsahoval nejen ruskou literaturu, ale především ruská periodika vycházející v Československu a také množství informací o ruské bílé emigraci. V letech 1941-1943 byl Postnikov vězněn gestapem; 31. května 1945 jej z jeho pražského bytu odvlekli příslušníci kontrarozvědky SMERŠ.

O necelé dva měsíce později, 24. července 1945, hovořil státní tajemník ministerstva zahraničních Vladimír Clementis s velvyslancem Sovětského svazu Valerianem Zorinem. „Inforujem o dnešním rozhodnutí ministerskej rady, podľa ktorého ruský archiv [myšleno Ruský zahraniční historický archív] má byť bez prieťahu behom 2-3 dní v mojej prítomnosti odovzdaný veľvyslancovi Zorinovi s tým, že prosíme ruské úrady, aby nám v Moskve umožnili prípadne previedli odfotografovanie dokumentov pre nás důležitých, nakoľko sa nám tu neodstáva potrebný materiál,“ uvádí Clementis.[64]

Sergej Postnikov byl 12. listopadu 1945 odsouzen „zvláštní poradou NKVD“ „za účast v antisovětské organizaci“. O měsíc později, v prosinci roku 1945, odjel z pražského hlavního nádraží vlak, který převážel 9 aut sovětské výroby. V autech se

---

[63] Vladimír Bystrov, *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945-1955* (Praha: Themis, 2003), 85 a 97.

nacházelo celkem 650 papírových krabic obsahujících dokumenty o ruské a ukrajinské nebolševické emigraci.[65]

Rozhodnutí předat ruský archiv Sovětskému svazu padlo 13. června 1945 na jednání československé vlády.[66] Historici se shodují, že předání ruského archivu, kde byly mimo jiné informace o ruské „bílé“ emigraci v Československu, přispělo k dalším zatčením a odvlékáním československých občanů ruské národnosti do Sovětského svazu. V archivu bylo na 18 tisíc jmen ruských emigrantů žijících nejen v Československu, ale i v dalších státech střední Evropy. Na likvidaci dokumentů archivu má lví podíl také komunista Zdeněk Nejedlý, který darování fondů archivu iniciativně navrhl na jednání vlády.[67]

Následujících dvanáct let strávil Sergej Postnikov v nápravně-pracovních táborech GULAG; z vězení ve Vladimiru se dostal do Dubravlagu, Kamarullagu a Sevurallagu. Do Československa se vrátil až v roce 1957 díky rozsáhlé amnestii po smrti Stalina. O osm let později zemřel a spolu s dalšími krajany ruské nebolševické emigrace je pohřben v Praze na Olšanských hřbitovech.[68]

5.2 Příběh druhý: Vladimír Rafalský

Vladimír Rafalský se narodil v roce 1886 ve volyňském Rovně. Stal se profesionálním diplomatem – roku 1919 odjel do Československa a až do roku 1935, kdy byla uzavřena československo-sovětská smlouva o spojenectví, byl Rafalskij diplomatickým zástupcem již neexistující Prozatímní Kerenského vlády. „Takže tady byl takovým zástupcem všech Rusů, kteří se sem dostali jako emigranti. Byli to různí lidé, studenti, bývalí vojáci bílé armády, profesoři, vědci. Když Rusové něco potřebovali nebo si s něčím nevěděli rady, chodili za ním. Také jim vystavoval jakési doklady, protože mnozí se sem dostali bez dokladů. Když prezident Masaryk a Československá republika uznali Sovětský svaz, mise mého tatínka skončila a přišel

---

[64] Karel Kaplan, Alexandra Špiritová, *Dokumenty mezivládních jednání, ČSR a SSSR 1945-1948* (Brno: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1997), 100.
[65] Vadim Birstein, *Stalin's Secret Weapon. Soviet Military Counterintelligence in WWII* (Bitepack Publishing, 2011), 64%.
[66] Karel Kaplan, Alexandra Špiritová, *Dokumenty mezivládních jednání,* 100.
[67] Václav Veber a kol, *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918-1945, sborník studií č. 2* (Praha: Karolinum, 1996), 86.

sem sovětský velvyslanec. Mezi Rusy ale stejně zůstal populární a stejně k němu chodili pro radu a pro pomoc," uvedla dcera Rafalského Irena.[69]

Zastupitelství fungovalo i přes neustálé protesty nově vzniklého Sovětského svazu, s nímž Československo navázalo diplomatické styky až 9. května 1934. Rafalský byl jednou z prvních obětí smeršovců, kteří si pro něj přišli do jeho pražského bytu 11. května 1945. Od poloviny 30. let byl Rafalskij držitelem tzv. Nansenova pasu. Přivezli jej k výslechu do budovy v pražských Dejvicích do Dělostřelecké ulice č. 11. Nenápadná světle žlutá budova, která se stala dočasným sídlem smeršovců, sloužila za Protektorátu jako Ústředna pro židovské vystěhovalectví, tedy administrativní budova, kde byly shromažďovány informace o židovských obyvatelích, kteří byli pak odesíláni do koncentračních táborů. V současnosti je budova součástí majetku ministerstva obrany.[70]

Od 11. května 1945 víme o sympatickém polyglotovi Rafalském jen velmi málo. „Neuběhlo ani deset minut, když mne neobvyklý rámus donutil vyjít ven. Na betonovém dvoře ležel člověk. Panebože, vždyť je to Rafalský! Kolikrát jsem ho viděl v Nikolajevském chrámu. Vždycky jsem obdivoval jeho ušlechtilý vzhled: bílé vlasy, bílá bradka, moudrá a výrazná tvář," popsal Nikolaj Sinĕvirskij ve svém deníku. „`Umírá, pronesl major Nadvornyj.` `O jednoho banditu míň,` odtušil major Popov. Hleděl jsem na krví zalitou tvář, na mozek smíšený s prachem. Lubjanka! Proč jezdit do Moskvy, aby člověk viděl Lubjanku? Ta je i tady. Tam se lidé vrhají z okna, aby skončili svůj život sebevraždou. A totéž se děje i zde. Lubjanka v Praze, v Dělostřelecké ulici č. 11."[71]

Smrt Rafalského ruské úřady nikdy oficiálně nepotvrdily. Když se v 90. letech začal výbor, který založil syn jednoho z odvlečených, Vladimír Bystrov, zajímat o osudy odvlečených emigrantů, dostával od ruské strany odpovědi týkající se jednotlivých osob. Jednalo se většinou o stručné uvedení paragrafu a zákona, na jehož

---

[68] Bystrov, *Únosy československých občanů,* 97.
[69] Autor neuveden, *Jiní Rusové*, Česká televize, 22. 6. 2011, dostupné online: http://www.ceskatelevize.cz/ct24/archiv/1256762-jini-rusove. Staženo 5. května 2017.
[70] Vladimír Bystrov, *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945-1955* (Praha: Themis, 2003), 71.

základě byli tito emigranti odsuzováni. V případě Rafalského však ruská strana odpověděla pouze stručným „nět“. Rafalského hrob v Praze neexistuje a nepodařilo se ani zjistit, co se stalo s jeho tělem.

5.3 Příběh třetí: Sergej Vojcehovský

Sergej Nikolajevič Vojcechovský se narodil ve Vitebské gubernii 16. října 1883. Pocházel z významné šlechtické rodiny, jejíž členové byli již tradičně členové ruské carské armády – jeho otec byl podplukovník. „Vystudoval Konstantinovskou dělostřeleckou školu a Akademii generálního štábu,“ jíž absolvoval v roce 1912.[72] Již o čtyři roky později se z něj stal podplukovník.

Bývá označován za nejtalentovanějšího a nejschopnějšího armádního důstojníka československé historie. Měl zkušenost s dobýváním Transsibiřské magistrály při bojích s Rudoarmějci v roce 1918, ale také s Kolčakovou či Wrangelovou armádou.

Vojcechovský bývá označován za nejvýznamnějšího „bílého“ emigranta, který se dostal do Československa, ovšem toto označení není zcela přesné, nebo je minimálně sporné. Vojcechovský totiž *de iure* nebyl emigrant: „Jako důstojník armády nejprve Ruské říše a potom Ruské republiky, který byl převelen do Československého armádního sboru v Rusku, se po zániku ruské armády stal, řečeno slovy pozdějšího zákona, příslušníkem čsl. legionářské armády a v den převratu tj. 28. října 1918 v ní skutečně podle svého služebního přidělení službu konal.“ Sloužil tedy v armádě československé, s níž se také do Československa vrátil. Když byla Ruská dobrovolnická armáda evakuována z Krymu do Galipole, bylo již logické, že se s československou armádou vrátí do Československa. „Dokumenty ze 20. let mluví jasně. V žádném není považován za ruského běžence a je veden výhradně jako příslušník československé armády,“ a to jako důstojník v aktivní službě počínaje datem 27. 8. 1917.[73]

Roku 1927 získal hodnost armádního generála. Byl to také on, kdo stál za restrukturalizací a modernizací československé armády. Neudržoval úzké styky

---

[71] Nikolaj Sinĕvirskij, *SMERŠ. Rok v táboře nepřítele* (Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2014), 111.
[72] Andrej Zubov, *Dějiny Ruska 20. století*, 1. díl (Praha: Argo, 2014), 630.
[73] Bystrov, *Únosy československých občanů,* 110.

s ruskými emigranty – mnohem více kontaktů měl s Čechoslováky. Vojcechovský se v roce 1935 stal vrchním velitelem Zemského vojenského velitelství v Praze.[74] Během mnichovské krize byl jedním z hlavních zastánců vojenského řešení, roku 1939 byl převelen do výslužby. Aktivně se zapojil do boje proti nacistům – byl jedním ze zakladatelů odbojové hnutí Obrana národa, které ilegálně fungovalo v období Protektorátu.[75]

Dne 12. května roku 1945 jej odvedli příslušníci kontrarozvědky SMERŠ z v Konviktské ulici č. 5. na Starém Městě, kde mělo sídlo Zemské vojenské velitelství. Okolnosti jeho zatčení jsou až bolestně tragické. Z policejních záznamů totiž vyplývá, že krátce po osvobození Prahy byl Vojcechovský udán neznámým anonymem, který uváděl, že se v jeho bytě zdržují podezřelé osoby a že generál že údajně nebojoval proti Němcům během Pražského povstání. Generál byl proto předveden na Pankrác k výslechu, odkud však byl propuštěn, neboť k zadržení nebyl žádný zákonný důvod. Předvedení a výslech proběhl 12. května 1945 v dopoledních hodinách. Policejní zápis pak pokračuje takto: „Téhož dne byl z bytu odveden neznámým kapitánem Rudé armády a od té doby se do bytu nevrátil. Kam byl ruskými důstojníky odveden, není možno zjistiti.“

Sergej Vojcechovský byl od 30. května 1945 vězněn NKVD již na území Sovětského svazu v butyrském vězení. Následně byl odsouzen, podobně jako ruští emigranti, podle sovětského trestního zákoníku z roku 1926, konkrétně podle § 58, v němž jsou definovány kontrarevoluční trestné činy. Vojcechovský byl pravděpodobně odsouzen za vlastizradu podle § 58 odst. 1, kde je dolní sazba trestní sankce 10 let.[76] Tu mu také soud udělil. Nejslavnější československý generál zemřel 7. dubna 1951 v Ozernském táboře na Sibiři.[77]

Prezident České republiky Václav Havel Sergeje Vojcechovského vyznamenal 28. října 1997 *in memoriam* nejvyšším státním vyznamenáním – Řádem bílého lva.[78]

---

[74] Andrej Zubov, *Dějiny Ruska 20. století*, 1. díl (Praha: Argo, 2014), 630.
[75] Zubov, *Dějiny Ruska 20. století*, 630.
[76] Zubov, *Dějiny Ruska*, 630.
[77] Ibid.
[78] Ibid.

5.4 Příběh čtvrtý: Konstantin Čcheidze

Narodil se do šlechtické rodiny v roce 1897 ruské matce a gruzínskému otci. Stal se významným spisovatelem, filosofem, ale také členem jedné z bělogvardějských armád, které během ruské občanské války bojovaly proti Rudé armádě.

„Po demobilizaci Kavkazské divize v rámci ruské armády bojující proti bolševikům žil od roku 1921 v Bulharsku a v roce 1923 trvale přesídlil do Prahy.“ V Praze absolvoval právnickou fakultu, kde získal titul JUDr. Od roku 1924 se začal angažovat jako člen eurasijského hnutí.[79] Publikoval články v mnohých periodikách, kde vysvětloval své postoje – eurasijské hnutí pro něj bylo prostředkem hledání odpovědi na odvěkou otázku, kam geopoliticky i kulturně patří ruská říše.

Čcheidze se tedy především proslavil jako ideolog eurasijců, jejichž hlavní myšlenky odráží složitou a neutěšenou situaci Ruska po 1. světové válce. Eurasijství reflektuje vše: rozpad jistot monarchistického zřízení (nejen) ruské říše, ztrátu morálních hodnot a především nejistotu spojenou až s existenciálními pocity, jež ruský emigrantský exodus po r. 1918 v Evropě zažíval. Eurasijské hnutí je také myšlenkovým proudem mírně nacionálního charakteru – věřilo totiž v jakési mesiášství ruské říše. Reagovalo tak nejen na rozpad světových monarchistických velmocí, ale také na vyostření a radikalizaci politických spekter střední Evropy, kde se v meziválečném období (s výjimkou Československa) ustavily autoritářské režimy – v Polsku, Maďarsku, ale také v Bulharsku a dokonce i v pobaltských státech. Tato ideologie však byla také geopolitická, od čehož je odvozen samotný její název. Rusko bylo vnímáno nikoliv prizmatem Evropanů či Asiatů, nýbrž pohledem *sui generis* se specifickým postavením, které umožňuje privilegované mocenské postavení. Nešlo však o nadvládu nad jinými národy, jako spíše o izolacionismus a kulturní primát. Eurasijské hnutí mělo sice mnoho příznivců, potýkalo se však s velkými vnitřními rozpory. Nikdy nenašlo širší podporu u žádné z hostitelských zemí.[80]

---

[79] Vladimír Bystrov, *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945-1955* (Praha: Svědectví, 2003), 95.
[80] Elena Chinyaeva, *Russians outside Russia: The Émigré Community in Czechoslovakia 1918-1938* (München: Oldenbourg, 2001), 200-211.

Přestože Čcheidze nezískal československé občanství, v roce 1935 získal alespoň příslib domovského práva v obci Kouřim, kde se chtěl usadit. Působil však především v Praze.

Příslušníci kontrarozvědky SMERŠ Čcheidzeho odvedli 1. června 1945. Na základě odpovědí na dotazy, které obdržel výbor Oni byli první skrze velvyslanectví Ruské federace v Praze, bylo zjištěno, že i Čcheidze byl obviněn podle § 58 sovětského trestního zákoníku za účast v eurasijském hnutí. Odsouzen byl na 10 let nepodmíněně v nápravně-pracovních táborech. „Trest vykonával v Siblagu a v Mariinsku v Kemerovské oblasti.“[81]

Čcheidze nápravně-pracovní tábory přežil a vrátil se do Československa v roce 1955, kde mu bylo následně uděleno československé občanství. O svém životě, zatčení a také návratu napsal Konstantin Čcheidze obsáhlý román, který je psaný formou osobních vzpomínek. Ten však zatím nebyl vydán v českém jazyce. Jeho rukopis v ruštině je uschován v Památníku národního písemnictví na Strahově a na své vydání stále čeká. O životě a díle Konstantina Čcheidzeho však vznikla alespoň studie, jejímž autorem je Vladimír Bystrov. Čcheidze mnohokrát uvažoval o vydání svého díla ještě v 70. letech, když viděl, že v Sovětském svazu vyšla stěžejní díla Alexandra Solženicyna: Jeden den Ivana Děnisoviče a Souostroví GULAG. O vydání se pokusil v roce 1971, jeho dílo však zůstalo nevydané. Poslední zápis z jeho románových pamětí zní: „Když jsme, bývalí sovětští vězni, jeden po druhém překročili hranici a stali se tak znovu svobodnými občany, řekl kapitán Červenka: Tak mládenci, gratuluji – jste zase doma!“[82] Konstantin Čcheidze zemřel v roce 1974 a je pohřben na pražských Olšanských hřbitovech.

[81] Vladimír Bystrov, *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945-1955* (Praha: Svědectví, 2003), 96.
[82] Vladimír Bystrov, *Sovětská brutální svévole a sovětský ustrašený králíček* (Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009), 108.

5.5 Příběh pátý: Alfréd Ljudvigovič Bém

„Zabývat se svobodně studiem ruské emigrace v meziválečném Československu znamená, po mnoha letech zákazů, objevovat věci a dokumenty dosud nepoznané. V humanitních oborech věc neobvyklá a fascinující.“[83] Toto „objevování“ se týká i Alfréda Béma, prozaika, básníka a literárního vědce a kritika, jehož rozsáhlá činnost v oblasti literatury se stala synonymem pro renesančního člověka tehdejší doby. Alfréd Ljudvigovič Bém se narodil v roce 1886 v Kyjevě. Pracoval jako archivář v jedné z knihoven v Petrohradě a ve 20. letech se rozhodl odejít do Československa, aby zde mohl působit jako pedagog na Karlově univerzitě. Přednášel nejen tam, ale také v různých ruských zájmových studentských spolcích, jako například v Ruském pedagogickém institutu Jana Amose Komenského v Praze. Vzhledem ke své odbornosti se Bém stal krátce po příchodu do Československa tajemníkem československého Spolku Dostojevského, který se zabýval analýzou a interpretací jeho děl.

„Alfréd Bém patřil k univerzálním osobnostem ruské literární Prahy, jež v sobě snoubily vědeckou důslednost a analytičnost myšlení s bohémským rozletem a citem pro umění. V Rusku, před emigrací, i později v Praze, se etabloval jako literární vědec, autor mnoha studií o klasické literatuře, zejména tvorbě Dostojevského, Tolstého či Puškina.“[84] Působil v mnoha spolcích, které popularizovaly ruskou kulturu: byl pravidelným spoluorganizátorem a patronem Ruských dnů v Praze, které každoročně ukazovaly Pražanům rozmanitost a krásu ruské prózy, hudby nebo poezie. Politicky se angažoval v uskupení Rolnické Rusko, které od roku 1930 aktivně podporoval a navštěvoval jím organizovaná setkání. Bém je taky autorem mnohých učebnic ruského jazyka, které se v meziválečném Československu hojně využívaly na vysokých i středních školách.[85]

---

[83] Úvodní poznámka historika Václava Vebera ke kapitole věnující se ruské literatuře a literární kritice v meziválečném Československu. Václav Veber a kol, *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918-1945,* (Praha: Karolinum, 1996), 54.
[84] Václav Veber a kol, *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918-1945,* (Praha: Karolinum, 1996), 55.
[85] Václav Veber a kol, *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918-1945,* (Praha: Karolinum, 1996), 55.

Bém se stal také známým autorem, jehož jméno bylo často k vidění v československých novinách: pravidelně například přispíval do časopisu Lumír, do Českého slova nebo do Listů pro umění a kritiku. Spolupracoval také s českými autory, například s básníkem Josefem Horou, s nímž pro nakladatelství Melantrich připravil soubor básní Borise Pasternaka, který také v roce 1935 v nakladatelství vyšel. Jeho činnost byla reciproční: v ruském prostředí představoval české literáty, jako například symbolistu Otokara Březinu, „prokletého" Viktora Dyka nebo sociálně zaměřeného básníka Petra Bezruče.[86] Bém se v roce 1937 stal československým občanem.

Dne 16. května 1945 byl tento významný literární vědec, filolog a vysokoškolský profesor odvlečen sovětskými kontrarozvědčíky. O jeho osudu od té doby nevíme nic. Je možné, že se dostal do jednoho z pracovních táborů systému GULAG, tato informace však není ověřená. O jeho osudu se pokusil získat více informací výbor Oni byli první: „Dotazník č. 014/01 zaslaný na podzim 1994 Střediskem pro dokumentaci protiprávnosti komunistického režimu při Ministerstvu spravedlnosti ČR (...) zaslaný Vojenskému kolegiu Nejvyššího soudu Ruské federace s žádostí o doplnění údajů k zadržení Alfréda Béma, vrátila ruská strana nevyplněný."[87]

5.6 Společný jmenovatel

V líčení příběhů odvlečených osob by se dalo pokračovat až do čísla kolísajícího mezi 215 a 250 – zcela přesné číslo ruských emigrantů není známé.[88] Za každým jménem se skrývá životní příběh, který začíná překročením československých hranic, udělením příslibu domovského práva, vystavením Nansenova pasu či udělením československého občanství. Jak bylo uvedeno výše *(viz kapitola Ruská emigrace v Československu),* snaha o získání československého občanství či Nansenova pasu nebyla běžná, spíše naopak. Vzhledem k tomu, že ruské emigranty smeršovci odváděli zřejmě na základě seznamů vypracovaných agenty sovětské zpravodajské služby, je možné shrnout, že se tito agenti zvláště zaměřili na ty emigranty, jejichž činnost byla veřejně viditelná, vstupovala do veřejného prostoru prostřednictvím médií a vyznačovala se politickým názorem zcela odlišným od bolševismu.

---

[86] Ibid.
[87] Vladimír Bystrov, Sovětská brutální svévole a sovětský ustrašený králíček (Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009), 134.
[88] Vladimír Bystrov, Sovětská brutální svévole a sovětský ustrašený králíček (Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2009), 134.

Všechny tyto pojmové znaky naplňují příběhy osob výše popsané, ale i ostatních odvlečených. Případ generála Vojcechovského se vymyká: vzhledem k tomu, že na něj bylo po celou dobu pohlíženo jako na československého občana, je o to více alarmující. NKVD nebrala ohled na to, pod jakou jurisdikci tito lidé náleží, ani na základní zásady mezinárodního práva: pojem suverenita státu, jejíž integrální a nedílnou součástí je nevměšování cizího státu do vnitřních záležitostí jiného suveréna, zůstala pro Sověty prázdným pojmem. Lze tedy shrnout, že

(i) smeršovci se zaměřili na osoby působící ve veřejném prostoru: ať už v armádě, v akademických kruzích či v umění;

(ii) společným jmenovatelem odvlékaných byla sympatie k libovolnému spolku, politickému uskupení či mládežnické organizaci nebo hnutí, jež sdílely hodnoty odlišné od ideologie, která se stala v Sovětském svazu klíčovou a de facto jedinou uznávanou;

(iii) československé občanství nebo obdobné záruky neměly pro sovětskou stranu žádný význam a československým občanům, případně držitelům Nansenova pasu a příslibu domovského práva, byla upřena základní lidská práva, zaručená ústavou, mezinárodními smlouvami a principy mezinárodního práva.

6. Cesta k nápravě

„Chci, abychom obrátili svůj pohled na minulost plnou ukrutnosti, ponižování až na dno lidské důstojnosti, do níž tyto lidi bez jakéhokoliv provinění zavlekla a uvrhla zločinecká organizace NKVD a odkud se mnozí nevrátili. Aby se minulost již neopakovala, je potřeba o těchto událostech hovořit v zájmu spravedlnosti a historické pravdy."

(Z projevu slovenského poslance Ladislava Kováče předneseného 29. 11. 1990 ve Sněmovně národů Federálního shromáždění ČSFR)

Dne 21. listopadu roku 1995 byl do schránky výboru Oni byli první doručen dopis tehdejšího ministra vnitra Jana Rumla. Ministr odpovídal na dopis výboru, který vyslovil přání získat ve vládě dostatečnou podporu pro „odčinění křivd" páchaných na československých občanech na sklonku 2. světové války příslušníky kontrarozvědky SMERŠ. „Fakt, že údajně demokratická vláda poválečného Československa neučinila nic pro ochranu exulantů, jejich rodin i potomků z bolševického Ruska, považuji za hanebnost a důkaz toho, že soudným lidem muselo nebo mělo být už tenkrát jasné, do jaké propasti se náš národ opět řítí. Tím větší je jejich historická vina za komunistický puč v únoru 1948," napsal tehdy minstr. Málokterý politik tak přesně definoval v jediné větě problém, kterým se tato práce zabývá.[89]

Potomci emigrantů ruské národnosti se po pádu komunistického Československa dočkaly alespoň částečného zadostiučinění. Jedním z nejvýznamnějších a ve veřejném prostoru nejviditelnějším počinem bylo bezesporu vytvoření výboru Oni byli první, jehož fond je uložen v Národním archivu na pražském Jižním Městě. Tento fond obsahuje veškeré materiály týkající se ruské emigrace a jejích konkrétních osudů. Součástí sbírky jsou pozvánky na vzpomínkové akce na Olšanské hřbitovy (poslední taková se konala 11. května 2017 a dne 12. května téhož roku byla odhalena v Konviktské ulici pamětní deska Sergeji Vojcechovskému), jejichž část je věnována právě ruské emigraci. Patří k ní také obsáhlá *Úvodní studie* Anastasie Kopřivové-Vukolové, která se tématu věnuje, a Vladimíra Bystrova, jenž tento výbor založil.

[89] Fond č. 1497 „Oni byli první", Národní archiv Chodovec, svazek č. 1995 str. 18, č.j. KM 1292/95, 21. listopadu 1995.

Sbírka obsahuje korespondenci s prezidentskou kanceláří Václava Havla, Jiřího Rumla a dalších, skrze něž chtěl Vladimír Bystrov a jeho kolegové docílit, aby na půdě parlamentu zazněla slova, která by jasně pojmenovala sovětskou svévoli konanou vůči těmto osobám těsně po 2. světové válce.

Součástí sbírky jsou také letáky, pozvánky na schůze a informace o chystaných výstavách: fond obsahuje například veškeré informace o chystané výstavě z roku 1995 v muzeu třetího odboje v Příbrami. Ve fondu jsou nákresy, popisky a tužkou vepsané úpravy těchto popisů. Expozice, kterou připravil výbor Oni byli první a pro niž muzeum III. odboje v Příbrami poskytlo prostory, je návštěvníkům k dispozici dodnes. Ve fondu se nacházejí rovněž korespondence týkající se Marie Čcheidzeové, dcery Konstantina Čcheidzeho, která v současnosti žije v ústraní a odmítá vydání pamětí svého otce. Příběh Marie a Konstantina je v archivu také – Marie se manželce gruzínského hraběte narodila až dva roky poté, co byl Čcheidze odvlečen, přesto ji hrabě přijal za svou, když se ze Sovětského svazu vrátil.

Výbor se také snažil vypořádat s otázkou přesného počtu odvlečených, který kolísá mezi 215 a 250, protože neexistuje zcela přesná databáze, ale pouze tzv. Částečný soupis, který je neúplný. Na něm je 215 jmen – Anastasie Kopřivová-Vukolová však v úvodní studii uvádí, že odvlečených mohlo být až 250. A dodává: „Úplný soupis nikdy nebude možné sestavit bez spolupráce se ruskými orgány, které by poskytly údaje z vlastních, prozatím stále nedostupných archivů."

Práce výboru, který 7. března 2007 ukončil svou činnost, přinesla reálné výsledky. V roce 2002 byl přijat zákon č. 172/2002 Sb., o odškodnění osob odvlečených do SSSR nebo do táborů, které SSSR zřídil v jiných státech. Pověřeným orgánem, který zákon prováděl, byla Česká správa sociálního zabezpečení.[90] Na základě tohoto zákona bylo podle dostupných údajů vyplaceno příbuzným obětí 22.146.000,- Kč. O odškodné se přihlásilo celkem 254 lidí, Česká správa sociálního zabezpečení je však přiznala jen

[90] Česká správa sociálního zabezpečení, *Odškodnění odvlékaných osob*, tisky z r. 2003, dostupné online na http://www.cssz.cz/cz/o-cssz/informace/media/tiskove-zpravy/tiskove-zpravy-2003-a-starsi/2002-12-20-odskodnovani-odvlecenych-osob.htm, staženo 6. května 2017.

57.[91] Často se totiž odvlečení nepodařilo prokázat nebo osoby nebyly adresáty podle tohoto zákona. Stížnostmi v souvislosti s tímto zákonem se mnohokrát zabýval také Nejvyšší správní soud, který se potýkal s výkladem slova „odvlečení“, s nímž zákon přímo operuje, aniž by jej však přesně definoval.

Například podle stanoviska Nejvyššího správního soudu čj. S 3401/2004-62 vyplývá, že pokud se například „v dané věci se jednalo o osobu, která byla nejprve německou policií odvezena na kopání zákopů do Polska a poté obklíčena jednotkou ruských vojáků a odvezena jako zajatec do SSSR,“ není možné pod význam pojmu „odvlečení“ takovou osobu zahrnout.

Odškodňování odvlékaných má v České republice tedy nejen morální základ, což mnohokrát při svých jednáních vyslovil Parlament České republiky, ale také právní oporu, díky níž se podařilo alespoň část příbuzných obětí odškodnit.

[91] Vladimír Bystrov, *Sovětská brutální svévole a československý ustrašený králíček* (Praha: Euroslavica, 2009), 143.

Závěr

„Vsadili nás do vězení na Karlově náměstí. Tísnilo se tam mnoho Rusů, emigrantů i československých občanů; československé občany vězní v hlavním městě nezávislého státu agenti cizí mocnosti bez účasti československých úřadů," napsal Konstantin Čcheidze do svých zatím nevydaných vzpomínek, které pojmenoval Události, setkání, úvahy. Jeho postřeh je vskutku trefný: cizí stát vězní na území československého hlavního města osoby, nad nimiž právě tento stát nemá moc. Jako by dvoustranná smlouva z r. 1944 neznamenala nic, jako by principy mezinárodního práva a základní pojem suverenita, nebyly vůbec ničím.

Jednotlivé části této práce – stejně jako samotné její téma – se pokusily vykreslit komplexní obraz osudů ruských emigrantů, kteří se stali obětí sovětských tajných služeb. Tito emigranti, nebo alespoň jejich část, která se usadila v Praze, svým působením a názory zaujaly pozornost sovětského systému natolik, že se Stalin rozhodl je odstranit. Je velmi pravděpodobné, že ony emigranty vybíral díky informacím četných sovětských zpravodajců, jejichž síť po vzniku Sovětského svazu hustě pokryla celou Evropu. Jak ukázala tato práce, tito lidé:

(i) byli nebolševicky smýšlející Rusové, kteří již samotným odchodem ze země dali najevo zjevný nesouhlas s bolševickým zřízením sovětského státu;

(ii) se stali viditelní ve veřejném prostoru mj. díky svým vědeckým, uměleckým nebo vojenským aktivitám;

(iii) srostli s československou společností a obohatili ji o svou kulturu a znalosti;

(iv) se stali logickým terčem pro vedení země, která již mnohokrát od nástupu *Vožděm* ukázala, jak nakládá se svými odpůrci.

Mám za to, že jednání, která po únosech ruských emigrantů z území Československa probíhala mezi československou a sovětskou stranou, nebyla vedena optimálně, protože nevedla k žádnému výsledku. Historička Milada Polišenská sice správě poznamenává, že na mezivládní jednání ohledně repatriací musí být vždy dvě strany, které chtějí nepříznivý stav napravit; domnívám se však, že výkon svrchované moci nad obyvateli daného státu je zcela stěžejní otázkou, na níž by se mělo vždy trvat. Pokud připustíme, že jiný státní útvar svévolně zasáhne takto bezprecedentně do

suverenity jiného státu, když navíc tyto dva státy mají přesně pro tento případ platně uzavřenou dohodu, nelze již poškozený stát považovat za plně suverénní. I pokud bychom připustili, že v chaotickém závěru 2. světové války tyto únosy unikly pozornosti československé obnovené správy, pak další kroky, tj. mezivládní jednání, měla být vedena o to razantněji. Nic takového se ale nestalo, ba naopak: Československo se Sovětským svazem drželo stejnou ideovou linii a bylo mu zcela neodůvodněně poslušné, a to bohužel ještě několik let před komunistickým pučem v únoru roku 1948.

Domnívám se proto, že do výčtu kroků, resp. oněch „střípků mozaiky“, jejíž poslední součástí byl puč v únoru roku 1948, lze zařadit i poválečné únosy ruských emigrantů z území Československa do Sovětského svazu.

Summary

“They put us in a prison on the Charles Square. Many Russians were crowded there, both emigrants and Czechoslovak citizens; agents of a foreign power keep citizens of Czechoslovakia in prison in the capital of an independent state without knowledge of Czechoslovak authorities”, Konstantin Tcheidze wrote in his not yet published memoirs called Events, Meetings, Reflections. His observation is accurate: a foreign power imprisons people in the capital of Czechoslovakia, ie. citizens of a state, over which such foreign state does not have any power. It seems that the bilateral treaty signed in 1943 as well as principles of International Law and the principle of sovereignty meant simply nothing.

Parts of this work as well as its main topic itself try to describe a complex picture of fate of Russian emigrants, who became victims of Soviet secret services. These emigrants or at least some of them, who settled in Prague, as a consequence of their activities and points of view, attracted Stalin’s attention so much that Stalin decided to liquidate them. It is highly probable that people were selected based on information provided by Soviet agents whose operation network after the establishment of the Soviet Union covered whole Europe. As this work proved, these people:

(i) were non-Bolshevik Russians, who just by leaving Russia declared their evident discontent with the Soviet Bolshevik state;
(ii) became visible in the public space thanks to their scientific, artistic of military activities;
(iii) became a part of the Czechoslovak society and enriched it through its culture and knowledge;
(iv) became a logical target for the leadership of a country that has many times since Vozhd came into power shown how it treats its enemies.

I believe that the negotiations conducted after the kidnappings of Russian emigrants from the territory of Czechoslovakia were not conducted well by Czechoslovak authorities, because they resulted in nothing. Even though the historian Milada Polišenská correctly noted that intergovernmental negotiations regarding repatriation should be held seriously by both parties that intend to remedy the unfavorable situation, I still believe that the execution of a sovereign power over inhabitants of such state is a crucial question that shows the level and capability of the execution of a sovereign power of such state. If we accept that another state willfully and unprecedentedly interferes with sovereignty of another state, and in particular in a situation when such two states have a bilateral treaty signed exactly for such case, the damaged state can no longer be considered as fully sovereign. Even if we accept that the kidnappings could have been left unnoticed by the newly restored Czechoslovak administration in the chaotic aftermath of the World War II, the subsequent intergovernmental negotiations should have anyway been conducted much more vigorously. Nothing like that, however, happened. On the contrary: Czechoslovakia held the same ideological line with the Soviet Union and it became unreasonably submissive even before the Communist takeover of power in February 1948.

To sum up, I think that the list of events of the so called “fragments of a mosaic”, the last of which was the Communist putsch in February 1948, should also include the postwar kidnappings of Russian emigrants from the Czechoslovak territory to the Soviet Union.

Použitá literatura

Knižní publikace

BIRSTEIN, Vadim. *SMERSH: Stalin`s Secret Weapon*, London: Bitepack Publishing, 2013, el. kniha.

BYSTROV, Vladimír. *Sovětská brutální svévole a československý ustrašený králíček* (Praha: Euroslavica, 2009), 314 s.

BYSTROV, Vladimír. *Únosy československých občanů do Sovětského svazu v letech 1945-1955* (Praha: Themis, 2003), 341 s.

CHINYAEVA, Elena. *Russians outside Russia: The Émigré Community in Czechoslovakia 1918-1938,* München: Olenbourg, 2001, 280 s.

KAPLAN, Karel, ŠPIRITOVÁ, Alexandra. *ČSR a SSSR: Dokumenty mezivládních jednání* (Brno: Ústav pro soudobé dějiny, 1997), 540 s.

KOCIAN, Jiří, SMETANA, Vít. *Květnové volby 1946 – volby osudové? Československo před bouří*, Praha: Euroslavica, 2014, 242.

LITERA, Bohuslav, WANNER, Jan. *Vnitřní fronta: sovětský stát a společnost 1941-1945* Praha: Historický ústav AV ČR, 2000, 236 s.

NĚMEČEK, Jan a kol. *Československo-sovětská smlouva 1943*, Praha: Historický ústav Praha, 2014, 184 s.

POLIŠENSKÁ, Milada. *Čechoslováci v Gulagu a československá diplomacie 1945-1953*, Praha: Libri, 2006, 507.

SIVĚVIRSKIJ, Nikolaj. *SMERŠ: Rok v táboře nepřítele*, Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2014, 165 s.

SMETANA, Vít. *Ani vojna, ani mír*, Praha: Lidové noviny, 2016, 663 s.

TEJCHMANOVÁ, Světlana. *Rusko v Československu: Bílá emigrace v ČSR 1917-1939* Jinočany: H&H, 1993, 55 s.

VEBER, Václav a kol. *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918-1945*, Praha: Karolinum, 1996, 130 s.

VEBER, Václav a kol. *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918-1945, sborník studií č. 2,* Praha: Karolinum, 1994, 130 s.

VEBER, Václav a kol. *Ruská a ukrajinská emigrace v ČSR v letech 1918-1945, sborník studií č. 3,* Praha: Karolinum, 1995, 130 s.

VYKOUKAL, Jiří, LITERA, Bohuslav, TEJCHMAN, Miroslav. Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989 (Praha: Libri, 2000), 860 s.

ZUBOV, Andrej. *Dějiny Ruska 20. století – díl I*, Praha: Argo, 2014, 949 s.

ZUBOV, Andrej. *Dějiny Ruska 20. století – díl II*, Praha: Argo, 2015, 769 s.

Online zdroje

Criminal Code of the RSFR, Cyberussr, dostupné online na http://www.cyberussr.com/rus/uk-rsfsr.html, staženo 23. března 2017.

STEPHAN, Robert. *Smersh: Soviet Military Counter-intelligence during the Second World War,* Journal of Contemporary History, Vol 22, Issue 4, 26. 6. 2016, s. 585-613. Avaliable online on SAGE: http://journals.sagepub.com/doi/abs/10.1177/002200948702200403?journalCode=jcha.

Archivní fondy

Výbor *„Oni byli první“,* fond č. 1497, Národní archiv Chodovec

Seznam příloh

Příloha č. 1: Slavnostní odhalení pamětní desky generálu Vojcechovskému

Přílohy

Příloha č. 1: Slavnostní odhalení pamětní desky generálu Vojcechovského, které se uskutečnilo 12. května 2017 v Konviktské ulici, odkud byl generál odvlečen příslušníky kontrarozvědky SMERŠ. Zdroj: archív autorky